

هن پرچي جا ليڪڪ:

مختيار ملڪ

رضا آڪاش خانائي

فقير محمد ڊول

علي نواز راهمون

الم بخش راڻوڙ

مرلي ڌر

امتياز ابڙو

رڪيل مورائي

ڊاڪٽر جاويد شيخ

محمد اقبال جاکرو

سرمد کوسو

مصوور حسين

سفر نامو:

عبدالله عثمان مورائي

شاعري:

ساحر راهو

رحيمداد جوڳي

ڊاڪٽر علي جان پرڙو

نوید ناز ڀٽي

شيخ نديم

وفا جانوري

نماڻو صديق مھيسر

مير حاجن مير

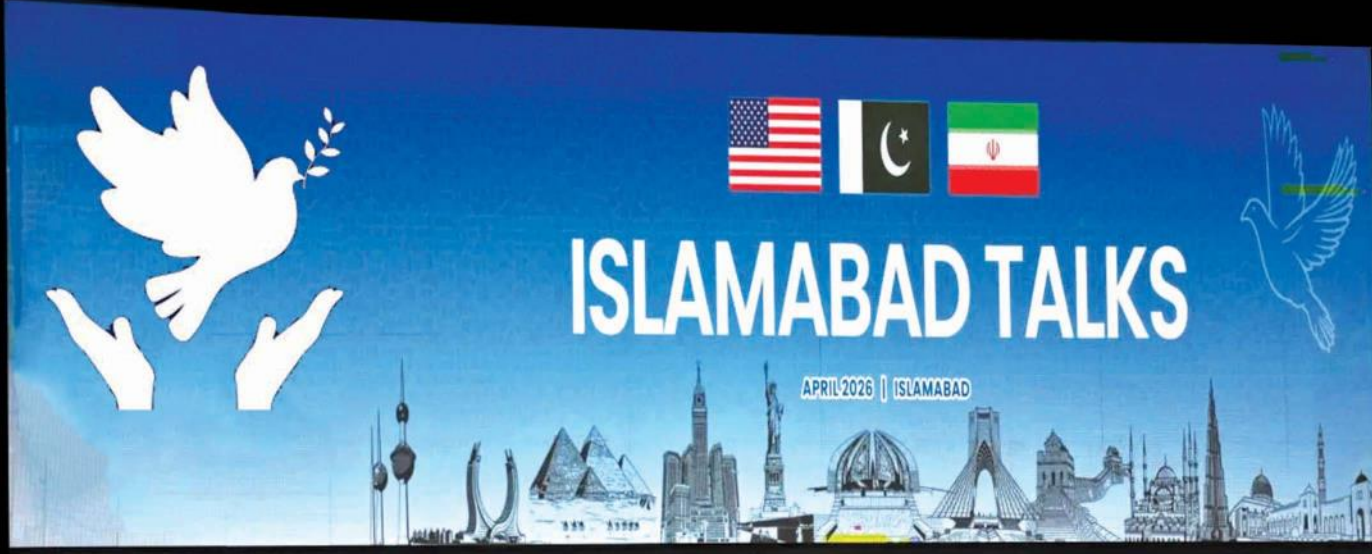
'درد' هوش محمد ابڙو

نيڪ محمد نارائي

سرمد گل ڀٽو

جلال شيخ

محمد هاشم راڄڙ

ايران خلاف آمريڪي - اسرائيلي جنگ ۾ ايل ساھي ۽ اسلام آباد ڳالھيون

ڪيٽي بندر جي گھاٽي

هڪ وڏي جنگ جي خاتمي لاءِ اسلام آباد ۾ ٽينڊر ڳالهيون

پاڪستان جي تاريخ جو اهو يادگار ۽ اهم ترين ڏينهن هو جو چنڊر ڏينهن اسلام آباد ۾ آمريڪا ۽ ايران جي وچ ۾ پاڪستان جي ڪوششن سان ۽ ايران سان آمريڪا ۽ اسرائيل جي جنگ ختم ڪرڻ بابت ڳالهيون جي شروعات ٿي. آيراني ۽ آمريڪي نمائندن اسلام آباد ۾ هڪ ڪلاڪ جي روبرو ملاقات کان پوءِ تحريري متن جي ڏي وٺ ڪئي. ٻنهي ڌرين وچ اوڀر جي جنگ ۾ ڪيل وقفي بابت به ڳالهيون ڪيون.

آمريڪي وفد جي اڳواڻي آمريڪي نائب صدر جي ڊي وينس ڪري رهيو هو. ان سان گڏ آمريڪي صدر ڊونلڊ ٽرمپ جو نياڻو جيريڊ ڪشٽنر ۽ وچ اوڀر جو سفير اسٽيو وٽڪوف به شامل آهن. جڏهن ته آيراني وفد جي اڳواڻي پارليامينٽ جو اسپيڪر محمد باقر غالب ڪري رهيو آهي. ان ۾ پرڏيهي وزير عباس عراقجي ۽ ٻيا اڳواڻ پڻ شامل آهن.

ڳالهين کان اڳ، پاڪستان جي وزيراعظم شهباز شريف آمريڪي ۽ آيراني وفد سان الڳ الڳ ملاقاتون ڪيون. وزيراعظم آفيس (بي اير ا) جي هڪ بيان ۾ چيو ويو آهي ته وزيراعظم شهباز شريف اسلام آباد ڳالهين ۾ آيراني وفد سان ملاقات ڪئي. ”اسلام آباد ڳالهين ۾ ايران جي شرڪت

جي تعريف ڪندي، وزيراعظم پنهنجي مخلصائي عزم کي ورجايو ته هو علائقائي ۽ عالمي امن ۽ استحڪام جي مفاد ۾ بامعني نتيجا حاصل ڪرڻ جي رفتار کي تيز ڪرڻ ۾ مدد لاءِ ثالث جي حيثيت سان پنهنجو ڪردار ادا ڪندو.“

پاڪستان مان، نائب وزيراعظم ۽ پرڏيهي وزير اسحاق ڊار، چيف آف ڊيفنس فورسز (سي ڊي ايف) ۽ چيف آف آرمي اسٽاف فيلڊ مارشل عاصم منير ۽ گهرو وزير محسن رضا نقوي پڻ ان ملاقات ۾ شرڪت ڪئي. وزيراعظم شهباز شريف، وينس، وٽڪوف ۽ ڪشٽنر سان پڻ الڳ الڳ

تصويرون عالمي ميڊيا تان ورتل

ملاقاتون ڪيون. آمريڪي وفد جي ملاقات بابت جاري ڪيل هڪ بيان ۾ وزيراعظم آفيس چيو ته، ”ٻنهي وفد جي تعميري طور تي رابطي جي عزم جي تعريف ڪندي، وزيراعظم اميد ظاهر ڪئي ته اهي ڳالهين خطي ۾ باثبات امن جي طرف هڪ قدر طور ڪم ڪنديون.“ بيان ۾ وڌيڪ چيو ويو ته، وزيراعظم ورجايو ته پاڪستان خطي ۾ باثبات امن جي طرف ٻنهي ڌرين جي اڳتي وڌڻ جو منتظر آهي.“ وزيراعظم آفيس موجب، وزيراعظم شهباز شريف جي مدد اسحاق ڊار ۽ محسن نقوي ڪئي. ڪاوش دنيا

آمريڪا ۽ اسرائيل جي ايران سان جنگ عارضي طور بند ۽ اسلام آباد ۾ ٽينڊر ڳالهيون

اله بخش رانڌو

اها ڳالهه ثابت ٿي وئي ته، جيڪڏهن ڪا عالمي طاقت هجي، اها ڪا علائقائي جنگ کٽي وڃي، ائين ضروري ناهي. گهٽ ۾ گهٽ آمريڪا ۽ اسرائيل جي طاقتور هجڻ جو رعب، ايران تي وجهي نٿو سگهجي. ان جو مک سبب ايران جو تاريخي طور تي طاقتور هجڻ سان گڏ آيراني نار

۽ سگهاري طاقت هجڻ ۽ جاگرافيائي طور تي اهم جاءِ تي هجڻ به آهي. ايران جي مزاحمتي سگهه ڪا 1979 کان ڳڻي نٿي سگهجي، پر ان جون باڙون هزارين سالن جي تاريخ ۾ کٽل آهن. جيڪڏهن اسرائيل کي ٿورو به اکين ۾ شره هجي ها ته اهو تاريخي احسان نه وساري ها، جڏهن يروشلم جي عيسائي حڪمران بخت نصر، يهودين جو قتل عام ڪيو ۽ کين ڊوڙائي ڊوڙائي ماريو ۽ قيد ڪيو هو. ان وقت آيراني سائرس شهنشاهه (Cyrus the Great) ٿي هئو، جنهن يهودين کي بچايو هو. هاڻ اهي ساڳيا يهودي آهن، جيڪي ايران تي حملا ڪري سموري ملڪ جي انفراسٽرڪچر کي تباھ ڪرڻ سان گڏ ملڪي سپرير ليڊر کان وٺي مک قيادت کي شهيد ڪيو. 177 ٻارڙا ۽ 67 استادن کي به بمباري ڪري شهيد ڪيو.

ايران تي آمريڪا ۽ اسرائيل جي حملن دوران ڪجهه به هٿ نه اچڻ کانپوءِ آمريڪي صدر ٽرمپ 7 اپريل 2026 تي عارضي جنگبندي جو اعلان ڪيو. اها جنگبندي، هڪ مهيني کان وڌيڪ عرصي تائين جنگ جي جاري رهڻ کانپوءِ ڪئي وئي. آمريڪا ۽ اسرائيل، جتي ٽي هزار کان وڌيڪ انسانن جو ڪوس ڪيو، اتي ايران جي تيل جي ٺڪاڻن کي به نشانو بڻايو. جنهن بعد دنيا اندر توانائيءَ جو بحران پيدا ٿيو. ايران سموري صورتحال جو جائزو وٺندي شط العرب يا آيراني نار جي اهم لنگهه کي بند ته ڪيو پر ان مان گذرندڙ تيل ۽ ٻين جهازن تي ٽيڪس به لاڳو ڪري ڇڏيو. هاڻي ٽيڪس جي اوڳاڙي ايران ۽ عمان جون اختيارون ڪنديون.

پاڪستان جي ميزبانيءَ ۾ مستقل جنگبندي لاءِ ڪلهه چنڊر 11 اپريل تي ڳالهيون ته ٿيون آهن، پر آمريڪا جيڪي 15 نقطا پيش ڪيا هئا، اهي ڳالهين جو بنياد ناهن. ڳالهين جا جيڪي به نتيجا سامهون اچن ۽ اهي ڪيترو عرصو جاري رهن ٿيون، ان سان گهٽ ۾ گهٽ عارضي جنگبندي جي مدي ۾ واڌ ڪرڻ جو جواز ملندو.

اٽليءَ جي وزير اعظم جارجيا ميلوني، جنهن ايران خلاف اڳرائيءَ جي مخالفت ڪئي

اٽليءَ جي وزيراعظم جارجيا ميلونيءَ ايران تي آمريڪا ۽ اسرائيل جي مڙهيل جنگ جي حوالي سان، هڪ واضح ۽ متوازن موقف اختيار ڪيو، جيڪو وڌندڙ چڪتاڻ جي وچ ۾ چڪتاڻ گهٽائڻ، بين الاقوامي قانون جي احترام، ۽ اٽلي ۽ يورپ جي مفادن جي تحفظ کي ترجيح ڏئي پيو. جارجيا ميلوني، جيڪا 1977ع ۾ روم ۾ ڄائِي، اٽليءَ جي پهرين عورت وزيراعظم آهي، ۽ آڪٽوبر 2022 کان هوءَ ان عهدي تي رهي پنهنجون خدمتون سرانجام ڏئي رهي آهي. ساڄي ڌر جي پارٽي ”برادرز آف اٽلي“ جي اڳواڻ طور، هوءَ معمولي شروعات ۽ پوسٽ فاشسٽ جڙيل تحريڪن ۾ نوجواني جي سرگرمين مان اڀري، 2008ع ۾ جنگ کانپوءِ سڀ کان گهٽ عمر واري وزير بڻجي وئي. سندس سياست قومي خودمختياري، خانداني قدرن، ضابطي واري هجرت، ۽ اٽلي جي معاشي ۽ سلامتي مفادن تي مرڪوز حقيقت پسند پرڏيهي پاليسي تي زور پري ٿي. مارچ 2026ع ۾ عدالتي سڌارن بابت ريفرنڊم ۾ مليل شڪست جيتوڻيڪ سندس حڪومت جي رفتار کي متاثر ڪيو، ان جي باوجود، هن 2027ع تائين بنا وڏين تبديلين جي پنهنجو مڪمل مدو پورو ڪرڻ جو عزم ظاهر ڪيو آهي.

وچ اپريل 28 فيبروري 2026ع تي هڪ خطرناڪ مرحلي ۾ داخل ٿيو، جڏهن آمريڪا ۽ اسرائيل ايران تي گڏيل هوائي حملا شروع ڪيا (آپريشن ايبڪ فيوري). ان مهل ۾ ايراني جوهرِي تنصیبات، فوجي ڍانچو، ۽ قيادت کي نشانو بڻايو ويو، جنهن جي نتيجي ۾ سرپرست ليڊر علي خامنای ۽ ٻين سينيٽر عملدارن کي انساني قدر ۽ بين الاقوامي قانونن کي لتاڙي شهيد ڪيو ويو. ايران جواب ۾ اسرائيل، آمريڪي اڏن، ۽ نار وارن ملڪن تي ميزائل ۽ ڊرون حملا ڪيا، جڏهن ته ان هرمز ڳچي سمنڊ کي محدود يا جزوي طور بند ڪيو — هرمز ڳچي سمنڊ هڪ اهم سامونڊي لنگهه آهي، جتان تيل جو عالمي واپار لڳ ڀڳ 20 سيڪڙو ٿئي ٿو. ان سان توانائي جي قيمتن ۾ تڪڙو واڌو، خليج ۾ انفراسٽرڪچرل جو نقصان، ۽ وسيع علائقائي بيچيني پيدا ٿي، جن ۾ لبنان تائين چڪتاڻ وڌي، جتي اسرائيل ۽ حزب الله وچ ۾ بيهير ويڙهه شروع ٿي وئي. هرمز ڳچي سمنڊ بابت 7 اپريل 2026ع تي جنگ ۾ رڌل ڌرين ۾ عارضي جنگبندي ٿي، جنهن ۾ پاڪستان جو مرڪزي ڪردار رهيو. ان بعد به اسرائيل جي حملن سبب چڪتاڻ برقرار رهي. هرمز ڳچي سمنڊ کي ٻيهر کولڻ بابت اختلاف موجود آهن، جتي ايران ٽرانزٽ فيس لاڳو ڪري چڪو آهي، جڏهن ته اسلار آباد ۾ سفارتي ڳالهيون به ٿيون آهن ۽ ڌرين هڪ ٻئي تي ڀڃڪڙين جا الزام هڻي رهيو آهن. ان جنگ شهري جاني نقصان (جنهن ۾ ايران ۾ آباد علائقن تي حملا شامل آهن)، معاشي لوڏن، ۽ عالمي نظام ۾ بحران جي وسيع احساس کي جنم ڏنو آهي.

برطانيا جي اڳواڻي ۾ 30 کان وڌيڪ ملڪن جي عالمي اتحاد سان گڏجي سامونڊي رستن جي حفاظت لاءِ ڪم ڪري رهيو آهي. هن سڀني ڌرين کي صبر جو مظاهرو ڪرڻ جي اپيل پڻ ڪئي آهي، جنهن ۾ لبنان ۾ اسرائيل کي مڏمت شامل آهي، جيڪي چڪتاڻ وڌائڻ ۽ يورپ ڏانهن نئين لڏپلاڻ جي ڏهاڙ جو سبب بڻجي سگهن ٿيون.

ميلوني واضح طور چيو آهي ته، اٽلي نه ته ايران خلاف آمريڪا ۽ اسرائيل جي فوجي ڪاررواين ۾ حصو ورتو آهي ۽ نه وٺڻ جو ارادو رکي ٿو. مارچ 2026ع ۾ اطالوي سينيٽ کي خطاب ڪندي، هن انهن حملن کي هڪ ”خطرناڪ لاٿو“ قرار ڏنو، جيڪو ”بين الاقوامي قانون جي دائري کان ٻاهر“ هڪ طرفي مداخلتن جي عڪاسي ڪري ٿو ۽ گهڻ طرفي عالمي نظام جي ٽٽڻ جي علامت آهي. هن خاص طور شهري هاجن جي مڏمت ڪئي، جهڙوڪ آباد علائقن ۽ ايران ۾ هڪ اسڪول تي حملا، جڏهن ته زور ڏنو ته عام ايراني عوام کي پنهنجي حڪومت جي عملن جي مڪمل قيمت نه ڀرڻ گهرجي.

اهو طريقو ڪارميلوني جي ”اول اٽلي“ حقيقت پسندي جي عڪاسي ڪري ٿو. هوءَ ٽرانس اٽلانٽڪ لاڳاپا برقرار رکي ٿي، پر پڙهڻو نموني ڪنهن سان مڪمل هر آهنگي نٿي ڪري. ضرورت پوڻ تي آمريڪي پاليسين کان پاڻ کي ڌار به رکي ٿي، ۽ علائقائي ڀائيوارن سان سرگرم رابطن ذريعي اٽلي کي توانائي بحران ۽ عدم استحڪار کان بچائڻ جي ڪوشش به ڪري ٿي. هڪ طرفي اڳرائيءَ تي تنقيد ڪندي، جڏهن ته ايران جي ايتمي خواهشن ۽ اهم سامونڊي رستن ۾ خلل جي پنهنجي تحفظات سبب مخالفت ڪندي، ميلوني اٽلي کي هڪ اهڙي آواز طور پيش ڪري ٿي، جيڪو عملي طور چڪتاڻ گهٽائڻ ۽ يورپي حڪمت عملي واري خودمختياري جي حمايت ڪري ٿو. جڏهن ته ڪمزور جنگبندي اڃا به غير يقيني حالتن ۾ قائم آهي ۽ ڳالهين جو سلسلو جاري آهي. ميلوني جي حڪومت شهرين جي حفاظت، توانائي جي سلامتي ۽ وڌندڙ چڪتاڻ کي روڪڻ لاءِ سفارتي قدامت کي اوليت ڏئي رهي آهي ۽ اهڙي غير مستحڪم عالمي ماحول ۾ نظرياتي تڪرارن بدران استحڪار کي اهميت ڏئي ٿي. ■ محمد اقبال جاڳرو

ميلوني واضح طور چيو آهي ته، اٽلي نه ته ايران خلاف آمريڪا ۽ اسرائيل جي فوجي ڪاررواين ۾ حصو ورتو آهي ۽ نه وٺڻ جو ارادو رکي ٿو. مارچ 2026ع ۾ اطالوي سينيٽ کي خطاب ڪندي، هن انهن حملن کي هڪ ”خطرناڪ لاٿو“ قرار ڏنو، جيڪو ”بين الاقوامي قانون جي دائري کان ٻاهر“ هڪ طرفي مداخلتن جي عڪاسي ڪري ٿو ۽ گهڻ طرفي عالمي نظام جي ٽٽڻ جي علامت آهي. هن خاص طور شهري هاجن جي مڏمت ڪئي، جهڙوڪ آباد علائقن ۽ ايران ۾ هڪ اسڪول تي حملا، جڏهن ته زور ڏنو ته عام ايراني عوام کي پنهنجي حڪومت جي عملن جي مڪمل قيمت نه ڀرڻ گهرجي. اپريل 2026ع جي شروعات ۾، ميلوني سعودي عرب، قطر، ۽ گڏيل عرب امارات جو هڪ اهم سفارتي دورو ڪيو، جيڪو هن بحران دوران ڪنهن وڏي اولاهين اڳواڻ جو پهريون اهڙو دورو هو. ان دورو ۾ مقصد متبادل توانائي جي ذريعن کي محفوظ بڻائڻ، خليجي ڍانچائي نقصان لاءِ اطالوي فني مدد پيش ڪرڻ، ۽ بچاءُ وارن قدامت ۾ هر آهنگي پيدا ڪرڻ هو. اٽلي نار وارن پنهنجن ساٿين جي حفاظت لاءِ هوائي بچاءُ وارا وسيلو فراهم ڪيا آهن، جڏهن ته

هڪ آمريڪي سفارتڪار پنهنجي تجزيي ۾ ڄاڻايو ته، جنگبندي جا ٽي طريقا ٿيندا آهن. 1. ڪمزور ڌر جي امن جي درخواست جڏهن هڪ ڌر جنگ مان تڪڙي پوي ۽ امن گهرندي هجي، جيئن فلسطيني گروپ ڪندا رهيا آهن. انهن شروع کان اسرائيل سان جنگبندي جي ڪوشش ڪئي، پر آخرڪار آمريڪي مداخلت کانپوءِ مستقل جنگبندي ٿي وئي. 2. طاقتور ٽئين ملڪ جي مداخلت ڪڏهن ڪڏهن ڪو طاقتور ملڪ پنهنجي ڌرين کي جنگ کان روڪڻ تي مجبور ڪندو آهي، چاڪاڻ ته اهڙي صورتحال مان عالمي امن کي خطرو هوندو آهي. ماضيءَ ۾ آمريڪا ڪيترائي ڀيرا اهڙو ڪردار ادا ڪيو هو. 3. جڏهن ٻئي ڌرين جنگ مان تڪڙي پيو هجن موجوده آمريڪا، ايران جنگبندي ان ٽئين طريقي سان جڙي ٿي، خاص ڪري آمريڪا جي معاشي حالت خراب ٿي وئي. ڪانگريس کي اربين ڊالرن جي منظوري لاءِ چيو ويو، پر اها به ملي نه سگهي. ان سان گڏ مهيني اندر 70 ارب ڊالرن کان وڌيڪ نقصان ٿي ويو. هي جنگ، جيڪا آمريڪا کان وڌيڪ اسرائيل جي فائدي ۾ رهي، ان جا وڌيڪ فائدا به ان کي ئي ٿيا. فوجي لحاظ کان به اسرائيل چوڌري بڻجڻ جي ڪوشش ڪئي، پر ايران سموري پلان کي مٽيءَ ۾ ملائي ڇڏيو. پاڪستان جو وچ وارو ڪردار هو. ٻن هفتن جي جنگ کانپوءِ مڪمل جنگ روڪڻ جون ڪوششون ڪامياب يا ناڪام ٿين، ان سان مستقبل جي صورتحال ساڳي نوعيت تي نه رهندي. هاڻ ڌرين جنگ بيهير شروع ڪرڻ کان پهريان ڪيترائي ڀيرا سوچينديون. آمريڪي ۽ اسرائيلي جنگ جي ناڪامي جو سبب اهو آهي ته، پنهنجي ملڪن ايران ۾ ريجيم چينج يا حڪومتي تبديلي جي ڪوشش ڪئي، جنهن ۾ ناڪام ويا. ان کانپوءِ ملڪ اندر بغاوت جهڙي صورتحال پيدا ڪرڻ جي به ڪوشش ڪئي، پر ان به ڪامياب ٿي نه سگهيا. آمريڪي صدر ٽرمپ جي بقول ته، انهن ايران ۾ ڪردن کي هٿيار فراهم ڪيا ته جيئن حڪمرانن خلاف ويڙهه وڙهي سگهجي، پر انهن اهي هٿيار باغيبن کي ڏيڻ بدران پاڻ وٽ رکي ڇڏيا.

ايران جي ايراني نار کي شط العرب وٽان بند ڪرڻ سبب توانائي جو عالمي بحران پيدا ٿيو، جنهن سان سموري دنيا جو جنگبندي لاءِ ڏهاڙ وڌيو، جنهن آمريڪا کي مجبور ڪيو ته هو

ڳالهين جي ميز تي اچي. ايران کي وڏو نقصان ٿيڻ باوجود ان مزاحمت نه ڇڏي ۽ آمريڪا ۽ اسرائيل خلاف جوابي ڪارروائين ڪندو رهيو. اسرائيل تي حملي جو ڪنهن خواب به نه ڏنو هو، ان سان گڏ آمريڪي سينٽرل ڪمانڊ جي موجودگيءَ ۾ ڪير سوچي به نٿي سگهيو ته علائقي جي مختلف ملڪن ۾ آمريڪي اڏن کي ڪا طاقت نشانو بڻائي سگهي ٿي. ايران اهو سڀ ڪجهه ڪري ڏيکاريو ۽ عرب ملڪن کي پيغام به ڏنو ته آمريڪا يا ڪا ٻي عالمي قوت کين سلامتيءَ جي ضمانت ڏئي نٿي سگهي. ايران جي قيادت اهو به ٻڌايو ته، حملا ڪنهن به ملڪ جي سالميت تي ناهن، پر آمريڪي مفادن تي آهن. انهن کي پيغام ڏنو ويو ته، جيترو جلد ٿي سگهي، اهي آمريڪا جي مفادن جي تحفظ تان هٽ ڪڍي وڃن. هاڻ مستقبل قريب ۾ اهي ملڪ، جن آمريڪا کي پنهنجي سلامتيءَ جو ضامن سمجهيو پئي، اهي سوچڻ تي مجبور ٿيندا، پنهنجي جنگ پاڻ وڌندا، ۽ پنهنجا وسيلو پنهنجي ئي دفاعي صلاحيت وڌائڻ تي خرچ ڪن.

قطران جو وڏو مثال آهي، جنهن کي آمريڪي سلامتيءَ جي ضمانت بچائي نه سگهي. آخرڪار انهن متبادل تي سوچڻ شروع ڪيو آهي. اسرائيل ۽ حماس ۾ ڳالهيون به قطر ۾ ٿيون، پر صهيوني ملڪ ان کي به معاف نه ڪيو ۽ آمريڪا تحفظ ڏيڻ بدران تازيون وڃائيندو رهيو. ساڳي صورتحال گڏيل عرب امارتن ۽ سعودي عرب جي آهي، جتي پڻ آمريڪي فوجي اڏن کي خطرو پيدا ٿي ويو آهي. هي اڏا، انهن علائقن ۾ موجود آهن، جتان تيل جا وڏا ذخيرا نڪتا هئا. آمريڪا جون نظرون انهن قدرتي وسيلن تي هيون، جيڪا ڳالهه عربن کي سمجهه ۾ نه آئي.

هيٺي پاڪستان جي ميزبانيءَ ۾ مستقل جنگبندي لاءِ ڪلهه چنڊ، 11 اپريل تي ڳالهيون ته ٿيون آهن، پر آمريڪا جيڪي 15 نقطا پيش ڪيا هئا، اهي ڳالهين جو بنياد ناهن. ڳالهين جا جيڪي به نتيجا سامهون اچن ۽ اهي ڪيترو عرصو جاري رهن ٿيون، ان سان گهٽ ۾ گهٽ عارضي جنگبندي جي مدي ۾ واڌ ڪرڻ جو جواز ملندو. اها ڳالهه به سمجهڻي پوندي ته آمريڪا جا ٻئي ايران، ڊيموڪريٽس ٽريزي ريبليڪن، جنگ جا مخالف رهيا ۽ لڪين شهرين مظاهرا ڪري ٽرمپ کي وائڙو ڪري ڇڏيو. ان مان سمجهي سگهجي ٿو ته، جنگ جو بنيادي ڪارڻ هڪڙو هو، آمريڪا ۾ گذريل ڪيترن ئي ڏهاڪن کان جنگ مخالف قوتون سگهاريون ٿيون آهن، جيڪي هميشه آمريڪي مهر جوئي اڳيان بند بڻڻ ۾ اهم ڪردار ادا ڪنديون رهيون آهن. ■

سنڌ ۾ ايم پاكس جا وڌندڙ ڪيس: ايمرجنسي جهڙي پيدا ٿيل صورتحال

مرلي ڌر

1990 کان صحت واري شعبي وڏي ماتا لاءِ ٽيسٽون ڪرائڻ ختم ڪري ڇڏيون هيون. هاڻي جيئن ته وڏي ماتا جي ويڪسين نه ٿي لڳائي وڃي، تنهن ڪري ايم پاكس جي مريضن ۾ واڌارو ٿيو آهي. وڏي ماتا خلاف جيڪا مدافعت هئي، اها هاڻي گهٽجي وئي آهي، تنهن ڪري ان وائرس سر ڪنيو آهي. پنجاه سال اڳ اها 4-5 سالن جي ٻارن جي بيماري هئي. سن 2000 کان پوءِ اها 25-20 سالن جي جوانن جي بيماري ٿي وئي آهي، پر ٻار به متاثر ٿين ٿا.

هاڻي انسانن کي به پائڻين ٿو، جيڪا خطرناڪ صورتحال آهي. اهي هنڌ جتي اها ويا نه هئي، اتي سيڪس انڊسٽري رستي به اهو وڌيو آهي. نون جاول ٻارن ۾ ان وائرس جو هئڻ ان کي پيدائشي بيماري ڏئي ٿو. اهو نون جاول ٻارن لاءِ مومتار به ثابت ٿي سگهي ٿو. گورهارين مائرن کي ان بيماريءَ کان بچائڻ ضروري آهي، ته جيئن نوان جاول ٻار اها بيماري کڻي پيدا نه ٿين. ان سلسلي ۾ مائرن کي هوشيار ڪرڻو پوندو. انسان مان انسان ۾ ان بيماري جو وڌڻ ان کي بين الاقوامي بڻائي ٿو. هڪ ملڪ مان ٻئي ۾ ان جو پهچڻ آسان آهي. 2013 ۽ 2015 ۾ اها ايتري نه وڌي، پر 2022 ۽ 2023 ۾ تيزي سان وڌي ۽ هاڻي ڊبليو ايس او ان کي پوري دنيا لاءِ ايمرجنسي قرار ڏنو آهي. اڄڪلهه مائهن جو هيڏي کان هوڏي سفر به هن بيماري کي دنيا ۾ وڌائي ٿو. سيڪس به هڪ وڏو سبب آهي. هن بيماريءَ جي مشابهت ڪجهه ٻين بيمارين سان به آهي، جنهن کي به ڏسڻ تمام ضروري آهي. لاکڙو، وڏي ماتا، ميزلس، هرپيز، سفلس ۽ فوليوڪيولائٽس يعني جسر تي ڦڙيون پي سي آر ٽيسٽ ان کي واضح ڪندي. هن بيماري جو اهڙن ملڪن ۾ پهچڻ، جتان جي اها ڪونهي، جهڙوڪ يورپ، آمريڪا ۽ ايشيا، اهو مائهن جي هڪ ملڪ مان ٻئي ملڪ سفر تي اهڙن مريضن جي چڪاس نه ڪرڻ ۽ الڳ نه ڪرڻ واري ڪمزوري کي ظاهر ڪري ٿو. گهٽ آمدنيءَ وارن ملڪن ۾ چڪاس جو اڻپورو بندوبست ان صورتحال کي پيچيدو بڻائيندو. جيئن ڪورڊ جي مريضن سان ٿيو، انهن سان چوٽ چات ڪئي وئي. هن مرض سان به ائين ڪرڻ ڪري ماڻهو اهو مرض لڪائين ٿا. جيڪو خطرناڪ آهي. ماحولياتي ۽ سماجي مامرا به هن مرض کي وڌائڻ ۾ مددگار ثابت ٿين ٿا. بيلاختر ڪرڻ، مائهن جي شهرن ڏانهن لڏ پلاڻ، جانورن ۽ انسان جي پاڻ ۾ گهڻي لهه وچڙ ۽ جهنگلي جانورن جو شڪار ڪري انهن جو گوشت کائڻ به هن زونوٽڪ بيماري يعني جانورن مان انسانن ۾ وڌندڙ بيماري کي وڌائي ٿو. اهڙن ڪميونٽيز کي خوراڪ جا ڪي ٻيا وسيلو مهيا ڪرڻا پوندا، وسيلن جي وچ ڪرڻي پوندي، دولت ڪجهه هٿن ۾ قيد ٿي وئي آهي. اها ورهاڻي پوندي، سماجي اڻ برابري، گهٽ آمدني وارن ملڪن ۾ صحت جون اڻپوريون سهولتون، گهڻي آبادي ۽ گهٽيل رهڻ ڪرڻ، اهي سڀ ان مسئلي کي منجهائين ٿا.

جينومڪ يعني جينيائي عمل دخل به منجهائيندڙ آهي. وائرس پنهنجي شڪل بدلائي (جنهن کي طب جي زبان ۾ ميويشن ٿا چئون) انسانن ۾ جيئن جو ڍنگ سڪي ورتو آهي، جيڪو بيماريءَ کي انهن علائقن تائين پهچائي ٿو ڇڏي، جتان جي اها آهي هي ڪونه، تنهن ڪري وائرس جانورن مان نڪري انسانن ۾ پهچي ويو آهي. اسان کي سائنسي طريقا اپنائڻا پوندا، ويڪسين جو استعمال ڪرڻو پوندو، بچاءُ جا طريقا اپنائڻا پوندا، هڪ ٻئي سان تعاون ڪرڻو پوندو ۽ وقت تي تشخيص ڪرڻي پوندي. ان لاءِ وسيلو ڪپڻ، پئسو ڪپڻ، سوچ ڪپڻ، انسان دوست دل ۽ ذهن ڪپڻ. دنيا هتيارن تي اڍائي ترلين ڊالر (هڪ ترلين 10 ڪرب جي برابر آهي) ساليانو خرچ ڪري ٿي ۽ نيواڪيلٽر هتيارن تي 90 کان 100 بلين ڊالر الڳ خرچ ڪري ٿي، جيڪي جيڪڏهن استعمال ٿيا ته دنيا ختم ٿي ويندي. اهو سمورو پئسو صحت طرف سيڙپ ڪري، ”نو وار پيڪٽ“ (no war pact) تي صحيح ڪجي، دنيا تي قبضي جي خواهش ختم ڪجي ۽ پرائمري هيلٿ يعني بچاءُ واري طب تي پئسو لڳائجي، ته دنيا مان بيماريون ختم ٿي سگهن ٿيون ۽ بڪ ختم ٿي سگهي ٿي.

روز ڪنهن نئين وائرس جي ڳالهه ٻڌڻ ٿا، ڪورڊ جو نئون وائرس ”سڪادا“ به اچي ويو آهي. هڪ اخباري خبر مطابق ارڙي جا 1005 ڪيس ظاهر ٿيا آهن. اها سنڌ جي عادل پور شهر جي زير آهي، جنهن ۾ ڄاڻايو ويو آهي ته اٺ ٻارڙا ارڙيءَ ۾ مبتلا ۽ هڪ نينگرڙي فوت. اهو ڇا آهي؟ دنيا سڪي ڪونه ٿي. هڪ وائرس هڪ مان ٻئي ۾ ڪي لڳي ٿو. ايم پاكس کان بچجي ڪيئن؟ ان لاءِ هيٺيون ڪجهه تدبيرون ڪري بچي سگهجي ٿو، جهڙوڪ بيمار سان ملڻ ۽ ڪجهه احتياط ڪرڻ، جهڙوڪ دستا نه پائي هٿ لڳائڻ، ماسڪ پائڻ، بيمار جو بسترو ڪپڙا، توال، انگوڇو يا گوڏا الڳ ڪرڻ ۽ سيڪس ۾ برهينز متين نشانين جي صورت ۾ پاڻ کي الڳ ڪرڻ ۽ پنهنجي بيان کي بچائڻ، تيماردار احتياط ڪن. هٿ صابن سان ويهن سيڪنڊن لاءِ وري وري ڌوئجي. اها بيماري ڇڙي، ساه، نچ، ڪنگهه، رتويت، سيڪس ۽ بيمار جانورن مان وڌي ٿي. اها اسان جي ملڪ جي بيماري ڪونهي، ڪٿان ٻاهران آئي آهي. ايئرپورٽ تي چڪاس ۽ متاثر مائهن کي الڳ ڪرڻ اهم آهي. ان سلسلي ۾ سرڪار جي ذميداري گهڻي آهي. احتياط علاج کان بهتر، اسان ۽ سستو آهي. پرنٽ اليڪٽرانڪ ۽ سوشل ميڊيا جي به ذميداري آهي ته اها ان بابت عوام کي آگاهي ڏئي. ■

اڄڪلهه دنيا ايم پاكس کان ڏنل آهي. اها بيماري به هڪ وائرس ڪري ٿيندي آهي. وائرس وڌندڙ هوندا آهن. دنيا ڪورڊ کي پوڳي ويئي آهي. اهو آرٿوپاڪس وائرس آهي، جيڪو شمال پاكس يعني وڏي ماتا به ڪندو آهي. منهنجي عمر جي ماڻهن کي وڏي ماتا ضرور ياد هوندي. اها انتهائي خطرناڪ بيماري هئي، جيڪا ٻارن کي متاثر ڪندي هئي. دنيا ان مان مشڪل سان جند ڇڏائي آهي. وائرس جي ويڪسين نه هوندي آهي، پر ان جو ڪو خاص علاج ڪونهي هوندو. ويڪسين به سمورن وائرسن جي خلاف ڪونه ٺهي سگهي آهي. ايڊز جهڙي موذي مرض جي ويڪسين به ناهيون ٺاهي سگهيا. دنيا جنگين ۽ هٿيارن تي پئسو ٿي خرچ ڪري، بيمارين تي اهو خرچ ڪري ته هوند سموري دنيا تندرست هجي.

انفیکشنس ميڊيسن جي 2024 جي شماری 3 ۾ لکيل آهي ته، ايم پاكس 1958 ۾ پهريون دفعو ڪوين هيگن ڊينمارڪ ۾ ميڪا فيسيڪيولرس منڪي (بولڙي) ۾ ڏٺو ويو هو. پر اهو وائرس ڪٿان شروع ٿيو؟ اها بحث هلندڙ آهي. ڇاڪاڻ ته اهو پولڙو آفريڪا بدران سنڪاپور مان ڪوين هيگن پهتو هيو. ايم پاكس جا ٻه خاص قسم آهن: هڪ ڪليڊ 1 ۽ ٻيون ڪليڊ 2. سال 2022 ۽ 2023 ۾ جيڪا وبا پکڙي هئي، اها ڪليڊ 2 بي وائرس جي ڪري پکڙي هئي. پهريون دفعو اهو وائرس انسانن ۾ 1970 ع ۾ ڪانگو ۾ ظاهر ٿيو هو. شروع ۾ اهو جانورن ۾ ٿيو، جنهن کان 72 سيڪڙو مريض متاثر ٿيا هئا. ائين اهو وائرس انسان مان انسان ۾ پهتو ۽ وڌيو. دنيا جي صحت واري اداري ڊبليو ايس او 2026 ۾ ان کي دنيا لاءِ هڪ ايمرجنسي قرار ڏنو. وائرس جنڙن جي ڇهن کان 13 ڏينهن يا 1 کان 21 ڏينهن تائين نشانين ظاهر ٿين ٿيون. اهي هيٺيون آهن: بخار، مٿي ۾ سور، جسر ۽ چيلهه ۾ سور، ٽڪاوت ۽ غدودن جو سُجڻو وڃڻ، غدودن جي سُجڻ واري نشانين ان کي وڏي ماتا ۽ لاکڙي کان مختلف ڪري ٿي. اها بيماري بيمارن سان ويجهي رابطي ۽ ميل ميلاپ سان هيٺئين ريت وڌي ٿي: ڇمڙي يا جسر جي رتويت رستي،

سيڪس ڪرڻ رستي، بيمار ماڻهوءَ جي بستري ۾ سمهڻ، بيمار جا ڪپڙا ۽ توال استعمال ڪرڻ، ساه رستي، بيمار سان منهن ۾ منهن وجهي گهڻو وقت ويهڻ سان، بيمار جانور جي چڪ ۽ رهڙ سان ۽ ماءُ مان نئين جاول ٻار ۾. بيمار اوستائين اها بيماري وڌائي سگهي ٿو، جيستائين ان

جي ڇمڙيءَ جا زخمي مڙي نه ٿا وڃن ۽ نئين ڪل نه ٿي اچي وڃي. ڇمڙيءَ جو زخمي جسر جي ڪهڙي حصي ۾ به ٿي سگهي ٿو. تشخيص: مريض جي ڇمڙيءَ مان مواد کڻي، پي سي آر ٽيسٽ رستي ان مرض جي تشخيص ڪري سگهجي ٿي. دنيا جي ويهن ملڪن کي متاثر ڪندڙ هي وائرس هاڻي پاڪستان ۾ اچي پهتو آهي. اها بيماري انهن نوجوانن ۾ به ڏني وئي آهي، جيڪي ازدواجي زندگي کا ٻاهر شوق فرمائين ٿا ۽ اهڙي ڪنهن متاثر شخص سان فرمائين ٿا. اهڙن نوجوانن ۾ مرداڻي خاص عضون تي زخمي ڏنا ويا آهن. 1990 کان صحت واري شعبي وڏي ماتا لاءِ ٽيسٽون ڪرائڻ ختم ڪري ڇڏيون هيون. هاڻي جيئن ته وڏي ماتا جي ويڪسين نه ٿي لڳائي وڃي، تنهن ڪري ايم پاكس جي مريضن ۾ واڌارو ٿيو آهي. وڏي ماتا خلاف جيڪا مدافعت هئي، اها هاڻي گهٽجي وئي آهي، تنهن ڪري ان وائرس سر ڪنيو آهي. پنجاه سال اڳ اها 4-5 سالن جي ٻارن جي بيماري هئي. سن 2000 کان پوءِ اها 25-20 سالن جي جوانن جي بيماري ٿي وئي آهي، پر ٻار به متاثر ٿين ٿا. منڪي پاكس وائرس پاڪستان لاءِ هڪ وڌندڙ خطرو آهي. هڪ خبر مطابق خيرپور ۾ ست ٻار ان بيماري کان متاثر ٿيا، ڇار ٻار مري ويا. اڄڪلهه اها جانورن ۾ گهڻي ڏني وئي آهي. انهن مان گهڻن کي وڏي ماتا جي ويڪسين نه لڳي هوندي يا وري هو 1990 جي ڏهاڪي کان پوءِ جاوا هوندا. اسان جي معاشي صورتحال کي ڏسندي ڪورڊ کان پوءِ پاڪستان کي ٻا ڪو نه ٿو سنڀاري سگهي، تنهن ڪري ان بيماريءَ کي وقت تي روڪجي، متاثر مائهن جون ٽيسٽون ڪجن، وقت تي تشخيص ڪجي ۽ بيمار کي الڳ ڪري ٻين کي بچائجي. صرف نشانين سان اها بيماري پکڙجي ڪونه ٿي سگهجي. ان لاءِ پي سي آر ٽيسٽ جو بندوبست ضروري آهي. مائهن ۽ طبي عملي ۾ هن بيماريءَ جي آگاهي پهچائي مائهن کي بچائڻ تمام ضروري آهي. انهن مائهن کي ويڪسين لڳائجي، جيڪي هن بيماري جي متاثر مائهن جا ويجهن آهن. ان نموني دنيا ۾ وڏي ماتا جي ويڪسين جو محدود مقدار استعمال ڪري سگهجي ٿو. اهو لکيل آهي هڪ مضمون ۾، جيڪو هڪ جرنل ”اينلس آف ميڊيسن اينڊ سرجري“ ۾ ڇپيو آهي.

هونئن ته اهو وائرس شروع ۾ جانورن مان انسان ۾ آيو، پر ان جي ابتڙ به ٿي پيو. فرنٽيئرس ان پبلڪ هيلٿ جي 30 مئي 2025 جي شماري ۾ لکيل آهي ته، هڪ پالٽو ڪٽي کي پنهنجي مالڪن مان اهو وائرس وڌيو، جيڪا هڪ خطرناڪ ڳالهه آهي، ڇاڪاڻ ته ان سان جانورن مان انسان ۾ وائرس وڌڻ جو ڌڪ ڪندو. اهو وائرس گهڻي ۽ گهٽيل آباديءَ وارن شهرن ۾ تيزيءَ سان وڌي ٿو. اهو وائرس جيڪو اڳ جانورن جو وائرس هيو،

سنڌي ڊجيٽل دنيا جو علمبردار ۽ بي لوٽ خادم

علي حسن ملاح: سائبر سنڌيالا جست

محمد اقبال جاڪرو

علي حسن ملاح سنڌي ٻوليءَ جو هڪ برڪ سائبر ۽ ڊجيٽل خدمتگار، استاد، سافت ويئر انجنيئر، شاعر، صحافي ۽ سنڌي ادب ۽ ثقافت جو سچا ۽ اورج خادمو هو. سنڌ جي سمورين ڌرين ۾ کيس وڏي پيماني تي ”سائبر سنڌيالا جست“ جي نالي سان ڄاتو سڃاتو ويندو هو ۽ سندس اها سڃاڻپ ۽ سار خاص ڪري سنڌي ٻولي جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ ڪمپيوٽرائيزيشن جي حوالي سان سدائين برقرار رهندي.

مريهات علي حسن ملاح سنڌي ٻوليءَ کي ڊجيٽل دنيا سان متعارف ڪرائڻ ۾ اڳواڻي ۽ وارو ۽ بنيادي ڪردار ادا ڪيو. سندس خدمتن ۾ ڪمپيوٽرائيزيشن/ڊجيٽلائيزيشن کي فروغ ڏيڻ، خاص ڪري سنڌي فونٽس ۽ ٽائپنگ اوزار تيار ڪرڻ، ان لائين آرڪائيوز ٺاهڻ، تعليمي انٽرايڪٽو ايپليڪيشنون تيار ڪرڻ ۽ سنڌي ٻوليءَ جي تحفظ ۽ ترقي لاءِ هٿرادو ڏانهن (AI) جي استعمال کي وڌائڻ جهڙا ڪارناما شامل آهن.

علي حسن ملاح، سنڌ جي ضلعي ڄامشورو ۾ لڪي شاه صدر جي تاريخي شهر پيرسان واقع ڳوٺ آباد نونڌاڻي جو رهواسي هو. هڪ سادي ۽ محنتي هاري خاندان ۾ پيدا ٿيو. سندس والد، حاجي خان ملاح، محنتي هاري هو. هن پنهنجي شروعاتي تعليم پنهنجي ڳوٺ مان حاصل ڪئي، جڏهن ته مئٽرڪ آر بي بي ڪالوني هاءِ اسڪول ڄامشورو مان پاس ڪيائين ۽ انٽرميڊيئيٽ ڊگري ڪاليج ڪوٽڙيءَ مان مڪمل ڪيائين.

اعليٰ تعليم لاءِ هن سنڌ يونيورسٽي ڄامشورو مان بي اي جي ڊگري حاصل ڪئي ۽ ساڳئي وقت ڪمپيوٽر سائنس ۾ ڊپلوما پڻ ڪيائين. ان کان پوءِ هن مهراڻ يونيورسٽي آف انجنيئرنگ اينڊ ٽيڪنالاجي مان ڪمپيوٽر سائنس ۾ پوسٽ گريجوئيٽ ڊپلوما ڪئي ۽ اڳتي هلي سنڌ يونيورسٽيءَ مان ميڊيا ۽ ڪميونيڪيشن ۾ ماسٽرز ڊگري پڻ حاصل ڪيائين.

پيشورائي زندگيءَ ۾ هن پرائمري اسڪول تيچر طور خدمتون سرانجام ڏنيون (بعد ۾ رٽائر ٿيو)، جتي هن ٻارن جي تعليم ۽ تربيت لاءِ پاڻ اريبي ڇڏيو. تدریس کان علاوه، هو ڪمپيوٽر ايڪسپرٽ ۽ آءِ ٽي پروفیشنل طور پڻ سڃاتو ويو، جنهن سنڌ ۾ ڪمپيوٽر تعليم جي واڌاري ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو.

علي حسن ملاح ڄامشوري ۾ ”اندوسليڪن سافت ويئر“ نالي اداري جو بنياد وڌو، جنهن جو نالو سنڌو ماٿر ۽ سليڪون ويلي کان متاثر هو. هن پاڻ ڄاڻايل اداري ۾ باني، مالڪ ۽ سي اي او طور خدمتون سرانجام ڏنيون. هي ادارو ماهر ڪمپيوٽر پروفیشنلز جي ٽيم طرفان قائم ڪيو ويو، جنهن جو مقصد معياري آءِ ٽي خدمتون مهيا ڪرڻ، ويب سائيت ڊولپمينٽ، ڊومين هوسٽنگ، اي۔ بزنس حڪمت عمليون، ڊجيٽل حل ۽ ڪمپيوٽر پروگرامنگ کي فروغ ڏيڻ هو.

انجنيئر محترم سيمپا پٽوان اداري جي قيام کان لڳ ڀڳ هڪ سال پوءِ ان اداري ۾ ڊپٽي ڊائريڪٽر طور شامل ٿي. هن پنهنجي آءِ ٽي فيلڊ جي تجربي سان ڪيترن ئي منصوبن ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو. ٻنهي گڏجي اهڙا ڪيترائي منصوبا مڪمل ڪيا، جن ۾ ٽيڪنالاجي ۽ سنڌي ٻوليءَ جي واڌاري کي گڏيل طور تي اڳتي وڌايو ويو. اهو ادارو ان لائين به سرگرم رهيو جتي علي حسن ملاح پنهنجي ڊجيٽل رٿائن، سنڌي ايمپس ۽

علي حسن ملاح تقريباً ڏيڍ سال جي ذاتي محنت ۽ پنهنجن وسيلن سان هڪ سافت ويئر تيار ڪيو، جيڪو سنڌي متن کي 12 مختلف رسم الخط يا

لپين ۾ تبديل ڪري سگهندو آهي. انهن ۾ عربي۔ سنڌي، ديوناگري (هندي)، شاه مڪي، گرمڪي، گجراتي، تامل، تيلگو، ڪنٽ، مليالم، اڙيا،

بنگالي ۽ سنهالا شامل آهن. هن جو خواب هو ته اهڙا اوزار ڏکڻ ايشيا کان وٺي آفريڪا تائين ڦهلائجن، جيئن سنڌي ٻولي ۽ ثقافت کي جديد دور ۾ محفوظ ۽ ترقي يافته بڻائي سگهجي.

ٽيڪنالاجي بابت ڄاڻ شيفر ڪندو رهيو.

هن جي سڀ کان وڏي ڪاميابي سنڌي ٻوليءَ کي جديد ٽيڪنالاجي سان ٺهڪائڻ هئي. هن سنڌي لئنگئيج اٿارٽي ۽ ٻين فورمز سان گڏجي سنڌي ٽائپنگ، فونٽس، يونيڪوڊ سپورٽ ۽ مالا مال ڊجيٽل مواد جي واڌاري لاءِ ڪم ڪيو.

سندس اهم ڪارنامن ۾ هيٺيان شامل آهن:
”ڪٽ بدل“ (ٽرانسليٽيشن سافت ويئر 2014):

هن تقريباً ڏيڍ سال جي ذاتي محنت ۽ پنهنجن وسيلن سان اهو سافت ويئر تيار ڪيو، جيڪو سنڌي متن کي 12 مختلف رسم الخط يا لپين ۾ تبديل ڪري سگهندو آهي. انهن ۾ عربي۔ سنڌي، ديوناگري (هندي)، شاه مڪي، گرمڪي، گجراتي، تامل، تيلگو، ڪنٽ، مليالم، اڙيا، بنگالي ۽ سنهالا شامل آهن. هن سافت ويئر پاڪستان ۽ ڀارت جي سنڌي ڳالهائيندڙن وچ ۾ ٻوليءَ جا فاصلو ڳالهائڻ ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو. هن شاه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي شاعريءَ کي ڪنهن به رسم الخط ۾ ڇاپڻ لاءِ اهو سافت ويئر مفت دستياب ڪيو.

”سنڌي الفابيٽ ايپ“ ۽ ”سنڌي ٽيپوٽر“ جهڙيون اينڊرائيڊ ايپس، جيڪي آواز، تصويرن، رنگن، جانورن ۽ پکين جي آوازن ذريعي ٻارن کي سکيا ڏين ٿيون. اهي ايپس انجنيئر سيمپا پٽوان سان گڏجي تيار ڪيون ويون. انهن مان هڪ ايپ گوگل پلي اسٽور تي نمايان حيثيت حاصل ڪئي، جيڪا سنڌي ڊجيٽل مواد لاءِ هڪ اهم ڪاميابي هئي.

هن سرڪاري نصابي ڪتاب ”سنڌي ٻارائو ڪتاب“ جو ڊجيٽل ۽ انٽرايڪٽو نسخو تيار ڪيو، جنهن سکيا کي وڌيڪ دلچسپ ۽ آسان بڻايو. هن شاه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي شاعريءَ کي ڊجيٽل شڪل ۾ پيش ڪري، ان کي مختلف رسم الخطن يا لپين ۾ دستياب بڻايو، جيئن دنيا ۾

علي حسن ملاح ڄامشوري ۾ ”اندوسليڪن سافت ويئر“ نالي اداري جو بنياد وڌو، جنهن جو نالو سنڌو ماٿر ۽ سليڪون ويلي کان متاثر هو. هن پاڻ ڄاڻايل اداري ۾ باني، مالڪ ۽ سي اي او طور خدمتون سرانجام ڏنيون. هي ادارو ماهر ڪمپيوٽر پروفیشنلز جي ٽيم طرفان قائم ڪيو ويو، جنهن جو مقصد معياري آءِ ٽي خدمتون مهيا ڪرڻ، ويب سائيت ڊولپمينٽ، ڊومين هوسٽنگ، اي۔ بزنس حڪمت عمليون، ڊجيٽل حل ۽ ڪمپيوٽر پروگرامنگ کي فروغ ڏيڻ هو.

جنم: 8 آگسٽ 1968
لاڏاڻو: 23 مارچ 2026

جا پڙهندڙ فائڊو وٺي سگهن.

علي حسن ملاح سنڌي ادبي بورڊ، براهوئي اڪيڊمي، سنڌيڪا، مختلف يونيورسٽين ۽ ثقافتي ادارن لاءِ ويب سائيتس تيار ڪيون. هن سنڌي وڪيپيڊيا، فيسبوڪ گروپن ۽ ٻين آن لائين پليٽفارمز تي به سرگرم ڪردار ادا ڪيو، ۽ عملي طور هڪ اداري جيان سنڌي ٻوليءَ جي خدمت ڪئي.

2022 ع ۾ CxO گلوبل ٽي وي (Lead The Lancers) کي ڏنل انٽرويو ۾، علي حسن ملاح پنهنجي ويزن بابت تفصيل سان ڳالهايو. هن پٽاڻو ته، تقريباً 200 ثقافتي ۽ تعليمي ويب سائيتن جي جائزي مان معلوم ٿيو ته سنڌي ڊجيٽل مواد جي گهڻي ڪوت آهي. هن زور ڀريو ته سنڌي ڪتابن ۽ تعليمي مواد کي سادي ٻوليءَ ۾ ڊجيٽل ڪرڻ ضروري آهي.

هن پنهنجي ايپ ”جهلا“ جو به ذڪر ڪيو، جيڪا ابتدائي تعليمي منصوبي طور تيار ڪئي وئي هئي ۽ لڳ ڀڳ 1000 دفعا ڊائونلوڊ ٿي چڪي هئي، پر گوگل پلي اسٽور تي ڪجهه فني مسئلن کي کيس منهن ڏيڻو پيو. سندس مقصد هو ته خاص طور ڳوٺاڻن علائقن ۽ ٻاهرين ملڪن ۾ رهندڙ سنڌين جي ٻارن تائين اينڊرائيڊ ذريعي تعليم پهچائي وڃي. هن جو خواب هو ته اهڙا اوزار ڏکڻ ايشيا کان وٺي آفريڪا تائين ڦهلائجن، جيئن سنڌي ٻولي ۽ ثقافت کي جديد دور ۾ محفوظ ۽ ترقي يافته بڻائي سگهجي.

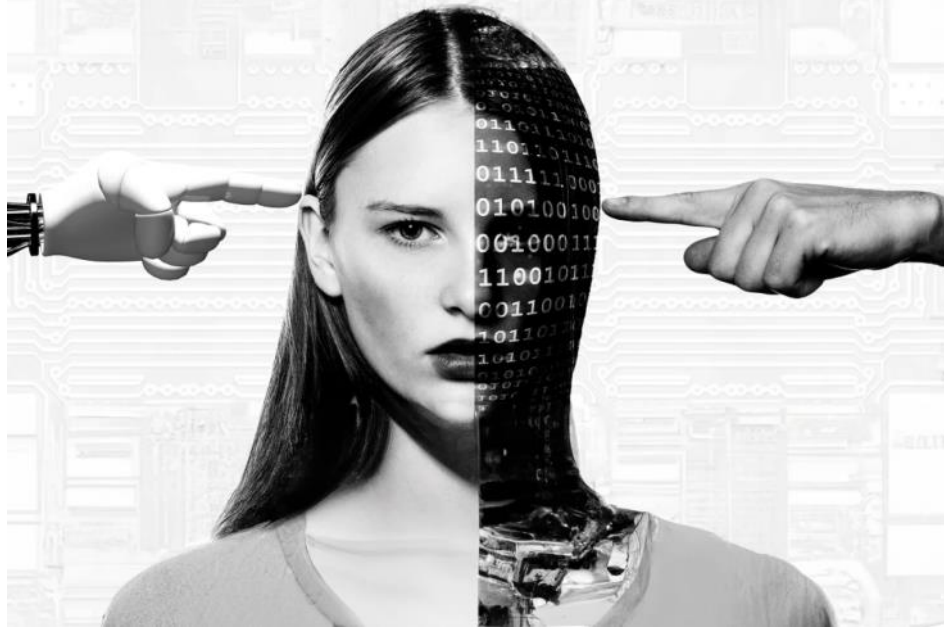
علي حسن ملاح هڪ حساس شاعر پڻ هو. سندس شاعري اخبارن ۽ رسالن ۾ شايع ٿي ۽ ڪيترن فنڪارن طرفان ڳائي به وئي. صحافت ۾ هن سبب ايڊيٽر طور خدمتون سرانجام ڏنيون هيون.

سندس سوچ جديد تدریسي طريقن، موسيقي ۽ ٽيڪنالاجي جي ميلاپ تي ٻڌل هئي، جنهن ذريعي هن سنڌي ٻوليءَ کي جديد دور ۾ زندهه رکڻ جي ڪوشش ڪئي. زندگي جي آخري سالن ۾ هن سنڌي ٻولي، ادب، ثقافت ۽ شويز ۾ مصنوعي ذهانت (AI) جي استعمال لاءِ پڻ سرگرميءَ سان آواز اٿاريو.

مارچ 2026 جي وچ ڌاري، علي حسن ملاح کي جگر جي تڪليف سبب سول اسپتال حيدرآباد ۾ داخل ڪيو ويو، جتي 23 مارچ 2026 تي 57 سالن جي عمر ۾ لاڏاڻو ڪري ويو.

سندس وفات تي سنڌي ادبي صحافت، تعليمي ۽ ٽيڪنالاجي حلقن ۾ ڏک ۽ افسوس جي لهر چانڊجي وئي. علي حسن ملاح ثابت ڪيو ته هڪ جذبي سان ڀرپور فرد به هڪ وڏي اداري جيترو ڪم ڪري ۽ ان جو اثر پيدا ڪري سگهي ٿو. پنهنجي اداري، تعليمي ايمپس، ٽرانسليٽيشن اوزارن، ويب سائيتن ۽ مصنوعي ذهانت بابت اڳواٽ سوچ ذريعي هن سنڌي ٻوليءَ کي ڊجيٽل دنيا ۾ مضبوط جاءِ ڏياري.

علي حسن ملاح جون پنهنجي ٻوليءَ لاءِ ڪيل خدمتون نه رڳو اڄ شاگردن، استادن، محققن ۽ ٻوليءَ جي محبن لاءِ فائدو مند آهي، پر اهي آئندو به سنڌي ٻوليءَ جي اوسر جا ڍڳ اڃا رهنديون ۽ سنوارينديون رهنديون. هن اهڙو دائمي ورثو ڇڏيو آهي، جيڪو شاهه لطيف جي ٻوليءَ کي ڊجيٽل دور ۾ زنده، متحرڪ ۽ عالمي سطح تي لاڳاپيل رکندو. ■

مصنوعي ذهانت سبب دنيا کيترو نقصان برداشت کري پئي؟

علي جوڻو نسيم

مصنوعي ذهانت کا معجزو ناهي، پر اها هڪ ٽيڪنالاجي (Tool) آهي، جنهن جا دنيا اڳ ۾ ئي نقصان ڏسي رهي آهي. ڪجهه سالن کان اسان کي بار بار پڌايو پيو وڃي ته مصنوعي ذهانت (AI) دنيا جو مستقبل آهي. اهو به چيو وڃي ٿو ته اها ٽيڪنالاجي هر شيءِ کي آسان، تيز ۽ بهتر بڻائي ڇڏيندي: اها لکي سگهي ٿي، سوالن جا جواب ڏئي سگهي ٿي، ڊيٽا جو تجزيو ڪري سگهي ٿي، ۽ اهڙا ٻيا ڪم به ڪري سگهي ٿي، جيڪي اڳ صرف انسانن جي ذميواري هئا. ڪيترن ماڻهن لاءِ، AI هڪ حيرت انگيز ايجاد آهي — تقريبن ڪنهن معجزوي کان گهٽ ناهي لڳي ڪين.

پر حقيقت ڪجهه ٻي آهي. اي آءِ کا معجزو ناهي، اها صرف هڪ اوزار (Tool) آهي. ۽ جيئن هر ٽيڪنيڪل اوزار ٿيندو آهي، اهو ان تي دارومدار رکي ٿو ته، اسان ان کي ڪيئن استعمال ڪريون ٿا. ساڳيو اوزار جيڪو سني ڪر لاءِ استعمال ٿي سگهي ٿو، اهو غلط هٿن ۾ وڃي انسانڌات جي لاءِ نقصانڪار به بڻجي سگهي ٿو.

نازو ڪجهه رپورٽن ان حقيقت کي تمام سنجيدگيءَ سان سامهون آندو آهي. انٽرنيٽ وچ فائونڊيشن (IWF) جي رپورٽ موجب، صرف هڪ سال اندر اي آءِ جي مدد سان تيار

ٽيڪنالاجي تمام تيزيءَ سان ترقي ڪري رهي آهي، پر حفاظتي قدم گهڻو ڪري دير سان اچن ٿا. عام طور تي، پهريان نقصان ٿيندو آهي، پوءِ ان کي روڪڻ لاءِ قانون ۽ پاليسيون ٺاهيون وينديون آهن. اهو ردعمل وارو طريقو هاڻي ڪافي ناهي. اسان کي اڳواٽ سوچڻ جي ضرورت آهي. هٿرادو ذهانت کي صرف جدت ۽ ترقي جي علامت طور ڏسڻ بدران، ان کي هڪ اهڙي طاقت طور سمجهڻ گهرجي جيڪا جيڪڏهن صحيح نموني ڪنٽرول نه ڪئي وئي ته اها تمام گهڻي نقصانڪار ثابت ٿي سگهي ٿي.

وچ ۾ لڪير کي ڏندلو به ڪري ٿي.

جڏهن ماڻهو ڪنهن به تصوير يا وڊيو تي مڪمل ڀروسو نه ڪري سگهن، ته اهو نه رڳو سماجي مسئلو بڻجي ٿو، پر قانوني ۽ جاچ واري عمل لاءِ به وڏو چئلينج پيدا ڪري ٿو. ڊجيٽل ثبوت جي ساڪ مٿاڻ تي سگهي ٿي، جيڪو عدالتن ۽ قانون نافذ ڪندڙ ادارن لاءِ مسئلا پيدا ڪري سگهي ٿو.

ان کان علاوه، هٿرادو ذهانت جي استعمال سان وڌيڪ ماڻهو هاڻي ٽيڪنالاجيءَ جي غلط استعمال لاءِ قابل ٿي رهيا آهن. اڳ جيڪي ڪم صرف ماهر ڪري سگهندا هئا، هاڻي اهي عام ماڻهو به ڪري سگهن ٿا. اهو خطري کي وڌيڪ وڌائي ٿو. اڳ ئي جڏهن قانون نافذ ڪندڙ ادارا ۽ سائبر سيڪيورٽي ماهر وڌندڙ خطرن سان مقابلو ڪري رهيا آهن، تڏهن هٿرادو ذهانت انهن جي ڪم کي وڌيڪ پيچيده بڻائي ڇڏيو آهي.

هڪ ٻيو اهم مسئلو اسان جو ردعمل آهي. ٽيڪنالاجي تمام تيزيءَ سان ترقي ڪري رهي آهي، پر حفاظتي قدم گهڻو ڪري دير سان اچن ٿا. عام طور تي، پهريان نقصان ٿيندو آهي، پوءِ ان کي روڪڻ لاءِ قانون ۽ پاليسيون ٺاهيون وينديون آهن. اهو ردعمل وارو طريقو هاڻي ڪافي ناهي. اسان کي اڳواٽ سوچڻ جي ضرورت آهي. هٿرادو ذهانت کي صرف جدت ۽ ترقي جي علامت طور ڏسڻ بدران، ان کي هڪ اهڙي طاقت طور سمجهڻ گهرجي جيڪا جيڪڏهن صحيح نموني ڪنٽرول نه ڪئي وئي ته اها تمام گهڻي نقصانڪار ثابت ٿي سگهي ٿي. ان لاءِ ڪجهه اهم قدم کڻڻ ضروري آهن. مثال طور:

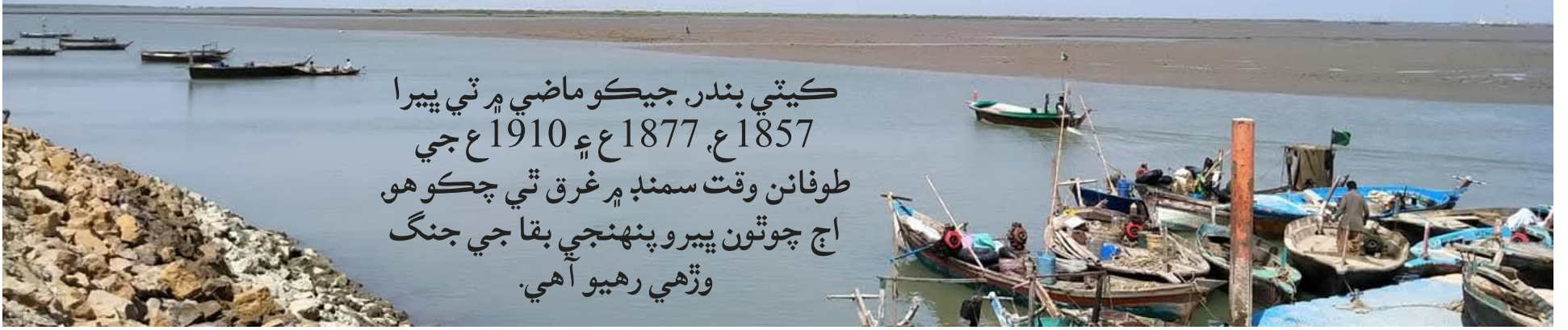
مضبوط قانون ۽ ضابطا ٺاهڻ، ٽيڪنالاجي ڪمپنين کي ذميواري بڻائڻ، عوام ۾ شعور وڌائڻ ۽

سائبر سيڪيورٽي ۽ وڌيڪ سيٽيڪاري ڪرڻ. سڀ کان اهم ڳالهه اها آهي ته عام ماڻهن کي به ان تبديلي کي سمجهڻ گهرجي. هٿرادو ذهانت اسان جي روزاني زندگي جو حصو بڻجي رهي آهي — تعليم ۾، ڪاروبار ۾، ميڊيا ۾، ۽ سماجي رابطن ۾. ان جا فائدا ۽ نقصان ٻئي سمجهڻ ضروري آهن. هٿرادو ذهانت يقيناً شاندار ڪم ڪرڻ جي صلاحيت رکي ٿي. اها انساني ڪم کي آسان بڻائي سگهي ٿي، نوان موقعا پيدا ڪري سگهي ٿي، ۽ ڪيترن مسئلن جو حل به ڏئي سگهي ٿي. پر جيڪڏهن اسان ان جي اونداهين پهلوءَ کي نظرانداز ڪيو، ته اهو اسان لاءِ مهانگو ثابت ٿي سگهي ٿو.

آخر ۾، حقيقت بلڪل سادي آهي: هٿرادو ذهانت نه سٺي آهي، نه خراب. اهو سڀ ڪجهه ان تي دارومدار رکي ٿو ته اسان ان کي استعمال ڪيئن ڪريون ٿا. ۽ اهو سمجهڻ به ضروري آهي ته هٿرادو ذهانت ڪا معجزو ناهي، پر اها صرف هڪ ٽيڪنالاجيڪل اوزار (Tool) آهي. ■ alijoyo@gmail.com

(هن ليکڪ جو ليکڪ علي جوڻو نسيم، يونيورسٽي آف لنڊن مان ايم اي ايس سي سائبر سيڪيورٽي ڪيل ۽ جنيوا، سوئٽزرلينڊ ۾ هڪ بين الاقوامي اداري ۾ سائبر سيڪيورٽي ماهر آهي.)

ڪيٽي بندر ۾ سمنڊ هٿان ٿيل جنگ: ٻن لکن مان ڏيڍ لک ماڻهو پنهنجا اباڻا گڏ ڪڍي ويا: 52 ڏينهن مان 48 ڏينهن سمنڊ حوالي

ڪيٽي بندر جيڪو ماضي ۾ ٽي ڀيرا
1857ع، 1877ع ۽ 1910ع جي
طوفانن وقت سمنڊ ۾ غرق ٿي چڪو هو.
اڄ چوٿون ڀيرو پنهنجي بقا جي جنگ
وڙهي رهيو آهي.

15 هزارن جي لڳ ڀڳ آبادي رکندڙ ڪيٽي بندر شهر، جيڪو ڪنهن دور ۾ واپار ۽ تهذيب جو مرڪز هو، اهو اڄ پنهنجي چوڌاري 25 فوٽ ڊگهي آيل بند جي سهاري پاڻ بچايون بيٺو آهي، پراڻو بند به هڪ عارضي سهارو لڳي ٿو، ڇو ته سامونڊي لهرن هر روز ان تي تيز واز ڪنديون رهن ٿيون. هي شهر جيڪو ماضي ۾ ٽي ڀيرا 1857ع، 1877ع ۽ 1910ع جي طوفانن وقت

سمنڊ ۾ غرق ٿي چڪو هو، اڄ چوٿون ڀيرو پنهنجي بقا جي جنگ وڙهي رهيو آهي. تاريخ جا ورق ٻڌائڻ ٿا ته 1819ع ۾ ڪاٺياڙي تائين ڪيٽي بندر هڪ وقت ۾ واپار جو اهم مرڪز هو، جتان روزانو 600 وڏيون بيٺيون مختلف ملڪن ڏانهن سامان کڻي وينديون هيون. هتان ڪڇ، ڀڄ، مدراس ۽ ڪاٺياڙي تائين عمارتي ڪاٺ پهچايو ويندو هو، جڏهن ته سنڌ جي زمينن مان پيدا ٿيندڙ چانور، ڪپهه، ڪيلو، ناريل ۽ ٻيون شيون ايران، آفريڪا، سريلنڪا ۽ يورپ تائين موڪليون وينديون هيون. انگريزن جي دور ۾ هن بندرگاهه کي وڌيڪ عروج مليو، جتي ڪسٽمز، نيويگيشن ۽ ٽيڪسيشن جا نظام قائم ڪيا ويا. پوءِ وقت جي بيهرحم لهرن ۽ انساني بي ڌياني ان جي عروج کي زوال ۾ بدلائي ڇڏيو. 1994ع کان 1996ع دوران ڪيٽي بندر کي عالمي بندرگاهه بنائڻ لاءِ هڪ وڏي رٿا جوڙي وئي هئي، جنهن ۾ بندرگاهه، ريلوي لائين، بجلي گهر، صنعتي زون ۽ تعليمي ادارن جو قيام شامل هو، پر حڪومت جي تبديليءَ سان اهو منصوبو آڏو نه رهيو. پوءِ آخرڪار اهو گواڊر ڏانهن منتقل ڪيو ويو. تهرجا بيلڊ جيڪي ڪنهن وقت سمنڊ جي پاڻڻ خلاف مضبوط ديوار بڻيل هئا، اهي پڻ بي ڌياني جو شڪار ٿي ويا. هڪ دور ۾ 6 لک هيڪٽرن تي پکڙيل اهي بيلڊ هائي صرف ڪجهه هزار ايڪڙن تائين محدود ٿي ويا آهن. 2009ع ۾ هڪ ڏينهن اندر 5 لک تهرجا ٻوٽا پوکڻ جو عالمي رڪارڊ به قائم ٿيو هو، پر انهن جي سارڻي ناهي ٿيڻ سبب اهي بيلڊ تڳي نه سگهيا. اڄ ڪيٽي بندر، جيڪو ڪنهن وقت ڪراچي ميونسپالٽي کي قرض ڏيندڙ شهر هو، صرف هڪ يونين ڪائونسل جي حيثيت رکي ٿو. بنيادي سهولتن جي ڪوت، بجلي، اسپتال ۽ تعليمي ادارن جي اڻهوند هن علائقي کي وڌيڪ پوئتي ڌڪي ڇڏيو آهي. سمنڊ جي چاڙهه، گهٽجندڙ وسيلن ۽ حڪومتي بي ڌيانيءَ گڏجي هن تاريخي شهر کي هڪ اهڙي موڙ تي آڻي بيهاريو آهي، جتي ماضيءَ جي عظمت صرف يادگيرين ۾ رهجي وئي آهي، ۽ حال هڪ سوال بڻجي بيٺو آهي ته، ڇا ڪيٽي بندر پنهنجي سڃاڻپ ٻيهر حاصل ڪري سگهندو يا هميشه لاءِ تاريخ جي لهرن ۾ گم ٿي ويندو؟ ■

تحرير ۽ تصويرون:
رضا آڪاش خانائي

سنڌوءَ جي لهرن تي هلندڙ ڌرتي جڏهن پنهنجو پاڻي وڃائي ويني، تڏهن سمنڊ پنهنجين پرائين حدن کي ٽوڙي اڳتي وڌڻ لڳو. اهڙيءَ ريت انڊس ڊيلٽا جي اها سرسبز ۽ شاهوڪار ڌرتي آهستي آهستي ويران ٿي وڃڻ لڳي. ڪوٽڙي بئراج کان هيٺ گهريل پاڻي نه ڇڏڻ ۽ موسمياتي تبديلين جي اثر هيٺ سمنڊ جي اڳڀرائي هڪ اهڙي المي کي جنم ڏنو، جنهن نه رڳو آباد زمينن کي ڳڙڪائي ڇڏيو، پر صدين جي تاريخ کي به لوڏي وڌو، ان تباهيءَ جو سڀ کان وڏو نشانو سنڌ جي قديم بندرگاهه ڪيٽي بندر بڻيو، جيڪو اڄ به سامونڊي ويران جي گهيري ۾ بيوس بڻيو بيٺو آهي. تعلقي ڪيٽي بندر جون ڪُل 52 ڏينهن، جيڪي ڪنهن دور ۾ فصلن ۽ خوشحال زندگيءَ جي علامت هيون، انهن مان 48 ڏينهن مڪمل طور سمنڊ جي حوالي ٿي ويون آهن. جڏهن ته صرف 4 ڏينهن باقي آهن، پر اهي به ڪاري پاڻيءَ سان پنهنجي وجود جي آخري جنگ وڙهي رهيون آهن. انهن علائقن ۾ زرعي زمينون، جيڪي ڪنهن وقت سون جهڙا فصل ڏينديون هيون، اڄ بنجر بڻجي چڪيون آهن. پاڻيءَ جي ڪوت ۽ سامونڊي چاڙهه گڏجي زراعت کي لڳ ڀڳ ختم ڪري ڇڏيو آهي. نتيجي ۾ ماڻهن جا روزگار به وڃائڻي ويا آهن. ان انساني المي جو اندازو هن ڳالهه مان به لڳائي سگهجي ٿو ته، تعلقي جي لڳ ڀڳ 2 لک آبادي مان ڏيڍ لک کان وڌيڪ ماڻهو پنهنجا گهر، ڳوٺ ۽ يادون ڇڏي، ڪراچي، ٺٽو، بدين، سجاول ۽ ٻين علائقن ڏانهن لڏي ويا آهن، جتي هوائيسي زندگي گذارڻ تي مجبور آهن. پوئتي جيڪي ماڻهو بچيا آهن، اهي به سمنڊ جي وڌندڙ خطري ۽ وسيلن جي ڪوت واري زندگي گذاري رهيا آهن.

15 هزارن جي لڳ ڀڳ آبادي رکندڙ ڪيٽي بندر شهر، جيڪو ڪنهن دور ۾ واپار ۽ تهذيب جو مرڪز هو، اهو اڄ پنهنجي چوڌاري 25 فوٽ ڊگهي آيل بند جي سهاري پاڻ بچايون بيٺو آهي، پراڻو بند به هڪ عارضي سهارو لڳي ٿو، ڇو ته سامونڊي لهرن هر روز ان تي تيز واز ڪنديون رهن ٿيون.

ٽن اديبن جي فڪري، ادبي ۽ تخليقي خدمتن کي پيٽا

مختيار ملڪ

معزز مهمانن ۽ ادب دوست ساٿيو!

اڃا سڀني ٽن اهم ادبي شخصيتن، خيرپور جي ادبي ٿمورتي، ”ابراهيم ڪرل، امراقبال ۽ قربان منگيءَ“ جي جنم ڏينهن جي حوالي سان هن پر وفار ادبي رهاڻ ۾ گڏ ٿيا آهيون. هيءَ رڳو جنم ڏينهن ملهائڻ جي رسم ناهي، پر فڪري، ادبي ۽ تخليقي خدمتن کي پيٽا ڏيڻ جو هڪ نامتو موقعو آهي. جيڪو ڪريٽيوٽو فورم ۽ سنڌ فڪري فورم جي سرگرم ساٿين وڏي محبت سان سجايو آهي. خاص طور محمد علي سهتي، حيدر جاگيرائي، تاج سروهي، روشن شيخ ۽ ٻين سڀني دوستن کي هن سلسلي ۾ داد ڏيڻ گهرجي.

اصل ۾، اڄ جي گڏجاڻيءَ جو مقصد انهن دوستن کي پيٽا پيش ڪرڻ آهي، جن کي مان اڄ به ”نوحان“ سمجهان ٿو، ڇو ته تخليقڪار ڪڏهن به پوڙهو نه ٿيندو آهي.

سڀ کان پهريان ابراهيم ڪرل جو ذڪر ڪندس. هن ڏکڻي عرصي کان لڳاتار جاکوڙ ڪئي آهي. نوڪري ته هڪو ڪري ٿو، پر ايمانداري ۽ سچائيءَ سان پنهنجو فرض نڀائڻ هڪ الڳ ڳالهه آهي. هو جيڪڏهن چاهي ها ته استادن جي ڪنهن تنظيم ۾ شامل ٿي، بغير اسڪول يا ڪاليج وڃڻ جي به وقت گذاري سگهي ها، پر هن ايمانداريءَ سان پڙهيو ۽ گڏوگڏ علمي ۽ ادبي ميدان ۾ به نمايان ڪم ڪيو.

هو هڪ بهترين ڪهاڻيڪار آهي، خاص طور خيرپور جي ڪهاڻيءَ ۾ سندس ڪم اهم حيثيت رکي ٿو. نسيم ڪرل جي ويوڙي کان پوءِ اسان گڏجي هڪ ڪوشش ڪئي ڪهاڻي ڪتاب ”روپ پهروپ“ جي صورت ۾، جنهن ۾ پنج ڪهاڻيڪار شامل هئا، انهن ۾ ابراهيم ڪرل به شامل هيو. ممتاز بخاري ۽ مظهر ابڙو به شامل هئا. اڳتي هلي جن جا ابراهيم وانگر ناول، ۽ ڪهاڻين جا ڪتاب ڇپيا، ۽ هن ڪيئي ڪاميابيون ماڻيون. اهو هڪ بنياد هو، جنهن کان پوءِ ابراهيم ڪرل لاڳيتو لکندو اچي. هن ۾ Persistence يعني استقامت آهي ۽ اها ئي خوبي کيس اڳتي کڻي وئي آهي.

هن ڪڏهن به ڪنهن ٻئي جي جاءِ ڪونه والاري آهي. هن ادب ۾ پنهنجي جاءِ پاڻ جوڙي ورتي آهي ۽ اهو ئي اصل تخليقڪار جو ورثو هوندو آهي. اڄڪلهه اڪثر اهو ٻڌڻ ۾ ٿو اچي ته نوحانن کي ”Space“ ٿو ملي. جيئن هتي به اهڙو ذڪر ٿيو. مان عرض ڪندس ته اسان جي زماني ۾ اسان ڪڏهن به اها شڪايت نه ڪئي. اسان پاڻ کي تيار ڪيو، ڪنهن به ڪو ٽڪڙو منصب ماڻڻ جي سوچ ڪونه ڪئي. پنهنجو مطالعو وڌايو، ۽ انتظار ڪيو. استيعاب تي ويهڻ ڪاميابي ڳالهه ناهي. اها ذميواريءَ جي جاءِ آهي. اسان جڏهن پنهنجن سينئرس کي ٻڌندا هئاسين، ته لڳندو هو جن لفظ نه، پر موتي پيا وکين.

وقت سان گڏ موقعا به ملندا ويا. ڊاڪٽر تنوير عباسيءَ هتي پنج گولي تي منعقد ٿيل هڪ ڪتابي ميلي جي افتتاح لاءِ پاڻ کي مليل قسطنچي، اياز گل کي ڏئي ڇڏي. وقت، موقعا پيدا ڪندو آهي. رڳو جذبو ۽ جستجو هجي.

هاڻي قربان منگيءَ جو ذڪر ڪيان. کيس ادبي دنيا ۾ آڻڻ جو شرف مون کي حاصل رهيو. مان کيس پنهنجي هر ڪيولس ساٿيڪل تي گهران ڪئي سنڌي ادبي سنگت جي گڏجاڻين ۾ شامل ڪندو هئس. ڳول باغ جهڙين جڳهن تي ويهي به ادب جون رهاڻيون سنجنديون هيون. ان وقت اسان وٽ نه سهولتون هيون، نه وسيلن جي گهٽائي، پر جذبو هو، جنهن سان مون ادبي سرگرميون ڪيون.

اسان ”گلن جهڙا پارڙا“ جهڙين تنظيمن ۾ به ڪم ڪيو، جيڪي پوءِ حالتن جي ڪري ختم ٿي ويون، پر انهن ننڍن ڪمن ئي اسان کي وڏن ماڳن تائين پهچايو.

هي لکڻ جو ڪم، اصل ۾، دلچسپيءَ جو ڪم آهي. ڪو اجورو ناهي، ڪو معاوضو ناهي، پر ان ۾ سکون آهي، هڪ قلبي قرار آهي، جيڪو اسان کي راس آهي. اهو اسانجو مزاج، لاڙو ۽ مقصد هو، جنهن اسان کي ادب سان سلهاڙي رکيو ۽ اسان جون صلاحيتون جيڪڏهن مارڪيٽ ۾ استعمال ڪيون وڃن ها، ته شايد مالي فائدو ملي سگهي ها، پر اسان انهن کي بي لوٽ نموني ادب لاءِ وقف ڪيو آهي.

امراقبال جو ذڪر ڪيان ته ڪڏهن هو اسان لاءِ ”ٽئون واڌارو“ هو، ۽ اڄ به جڏهن کيس ڏسان ٿو، ته اها ساڳي سراهڻ محسوس ٿيندي آهي. هو سٺو شاعر به آهي، ڪمپيئر به آهي، ۽ هڪ سنو ادبي آواز به آهي.

اصل ۾، هتي ويٺل هر ماڻهو موتيءَ ڏاڻو آهي. ذات ڌڻين جو هڪ گلدستو آهي. انهن جي جاکوڙ ڏکي آهي، ۽ انهن جي پويان هڪ تاريخ آهي. هي راتون رات ليکڪ ناهن بڻيا. هنن پاڻ پتوڙيو آهي، نور نچوڙيو آهي. تڏهن وڃي ڪجهه ماڻهو اٿائون.

اڄڪلهه اڪثر اهو ٻڌڻ ۾ ٿو اچي ته نوحانن کي ”Space“ ٿو ملي. جيئن هتي به اهڙو ذڪر ٿيو. مان عرض ڪندس ته اسان جي زماني ۾ اسان ڪڏهن به اها شڪايت نه ڪئي. اسان پاڻ کي تيار ڪيو، ڪنهن به ڪو ٽڪڙو منصب ماڻڻ جي سوچ ڪونه ڪئي. پنهنجو مطالعو وڌايو، ۽ انتظار ڪيو. استيعاب تي ويهڻ ڪاميابي ڳالهه ناهي. اها ذميواريءَ جي جاءِ آهي. وقت سان گڏ موقعا به ملندا ويا. ڊاڪٽر تنوير عباسيءَ هتي پنج گولي تي منعقد ٿيل هڪ ڪتابي ميلي جي افتتاح لاءِ پاڻ کي مليل قسطنچي، اياز گل کي ڏئي ڇڏي. وقت، موقعا پيدا ڪندو آهي. رڳو جذبو ۽ جستجو هجي.

هتي مان هڪ اهم ڳالهه ضرور ڪندس، ته اسان کي ٻين کي اڳتي وڌڻ لاءِ ڪنهن جو هٿ وٺي هلڻ جي ضرورت ناهي. هر ماڻهو پنهنجو رستو پاڻ ٺاهي سگهي ٿو. اسان کي ڪوئي نه آيو هو، اسان پاڻ اڳتي آيا هئاسين. وقت انهن رستن تي وٺي آيو، جتي ڪي ٿوريون ڪاميابيون نصيب ٿيون.

اسان ليکڪ، دراصل، سماج جا Leader يعني اڳواڻ هوندا آهيون. اسان وٽ فڪر آهي، ذات آهي، ۽ اها دنيا ۾ وڏي اهميت رکي ٿي. اڄ به، جيڪڏهن ڪوئي سنجيدگيءَ سان ڪم ڪري، ته هو پنهنجا رستا ۽ ماڳ ماڻي سگهندو. ادب هڪ مقصد آهي، ڪو منصب ناهي. آخر ۾، مان اهو ئي چوندس ته اڄ جي هيءَ تقريبن، ابراهيم ڪرل، قربان منگي ۽ امراقبال جي لاءِ ڪا هڪ وڏي پيٽا ناهي، پر هڪ سڪ ۽ اڪير جو سچو اظهار آهي. اهڙيون رهاڻيون اسان کي هڪٻئي سان جوڙين ٿيون، ۽ ادب جي سفر کي جاري رکڻ ٿيون. مان سڀني منتظمن، مهمانن ۽ شرڪت ڪندڙن جو دل جي گهرين سان ٿورا ٿورا اهيان.

1) اپريل 2026 تي قربان منگي، ابراهيم ڪرل ۽ امراقبال جي جنم ڏينهن جي منعقد ڪيل گڏيل تقريبن ۾ ڪيل صدارتي تقرير، جيڪا ٽرانسڪرائيب ڪري هتي ڏني ويئي آهي. هيءَ تقريبن ڪريٽيوٽو فورم ۽ سنڌ فڪري فورم پاران، سنڌ چلڊرين اڪيڊمي، خيرپور ۾ ملهائي وئي هئي. ■

رهندو نه ڪنهن به جيو، جو جلدو نه ڏس پتو
بدنام ٿي ٿياسين، مرڪز هجور جو
گمنام هاسين ميو، ورتو نه ڏس پتو
اڀريل هيو ته چنڊ جان، پوڄيو ويو لٿو
چادر مزار تي نه ڪو، ڪتبو نه ڏس پتو
پهرين به هڪ فرعون هو، قابض وطن مٿان
وسرو نه تنهن جو قور کان، جهرو نه ڏس پتو
آڪاش کي عزيز هو، ڌرتيءَ جيان ڪڙيو
تاري جو ڪنهن به جاءِ مليو، ملبو نه ڏس پتو
هڪڙي پناهه گاه هئي، پنچين جي جوءِ ۾
هاڻي انهي نه ڍنڍ جو، نقشو نه ڏس پتو
ساحر قديم دور جان، ناهي جديد دور ۾
مهذب ججباب جو وچان، پردو نه ڏس پتو ■

حيران چاندني آ، ماڻي سگهي نه چو
پل کن به چين دلڙي آغوش يار ۾
چاندوڪيون وصل سان، چاهين گفنگو
بيچين سسڪيون هن، دل بيقرار ۾
مون لشي نه مسئلو آ تنهنجي اڳيان جهڪڻ
شايد ٿئي ٿيڪ ثابت تنهن جي وقار ۾
پرهيزگار هوندي، آيو الاڻي ڪيئن،
ساحر ڪلال جي هو هوريان جصار ۾.
*
پرشور هن بزار کي، اڪو نه ڏس پتو
دريوشن جي نگاه جو، ڪاٿو نه ڏس پتو
اوڻل ندي اکر، ڪوڙي ۾ قيد ٿي

اوڏڪي ديوار تان ويو آخري پاڇو به سرڪي
اوکوڻي آوت دل ۾ باهه باراني لهي ٿي
ڏوٻيءَ جي گهات تائين ڳوٺ جي هن گهات تائين
چنڊ جي چالاڪين تي رات جي راني لهي ٿي
نڪَ تنهنجي ۾ نڱيو جاڙن جڙين سينو
بوسڪي ساحر بدن تي سرڪ سيلائي لهي ٿي
*
تنهنجي خيال جي مان، دلڪش خمار ۾
مدھوش ٿي ويو هان، بيخود بهار ۾
سرمد خواهشن جي وڪڙن کان پوءِ اجھو
مليو ته هڪ جھريل دل داغدار ۾
آزاد خواب منهنجا، جاتان نه ڪنهن طرح
چپ چاپ رات واڙيا، اڻ چاڻي چار ۾

غزل

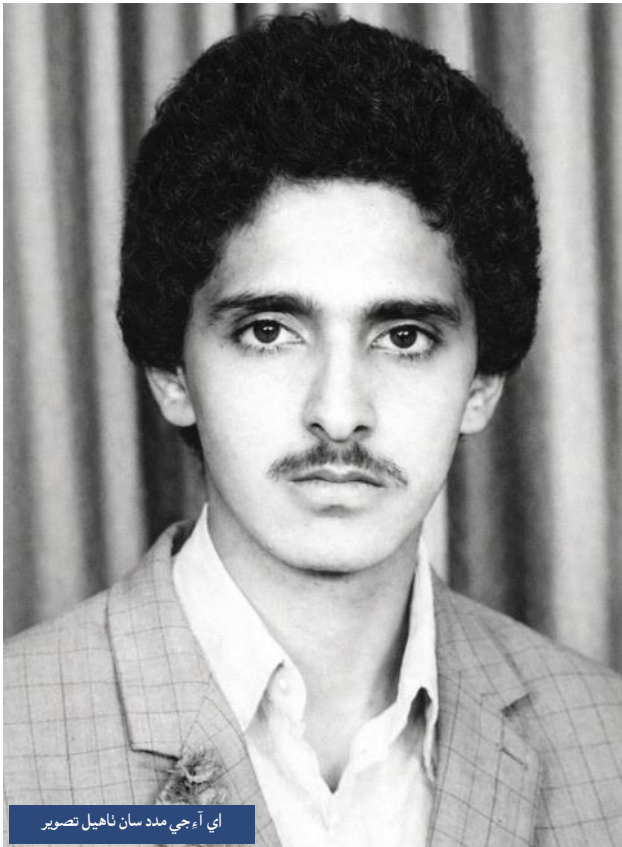
رات جي ڪجلن پلن ۾ هڙڪ حيران لهي ٿي
ڳوٺ جي ناسي اکين ۾ نند نيران لهي ٿي
اوچتو اونار آيا بي خوديون رت جون لتاڙي
شام جي بوجھل پڌر تي گهر جي تاني لهي ٿي
تان پري ٿي دل جو ڌڪو ٽڪڙو جان پورو لهي ٿو
بانسريءَ جي پياسي ڏن تي هاءِ ويراني لهي ٿي
اُپ ڪڙيءَ تي اوت اوڍي آءُ بسينو هان گليءَ ۾
بيخودي بيگناهه مون ۾ رات مڙداني لهي ٿي
مور جون بيتاب رڙيون رات کي پاڳان لڳن ٿيون
هاءِ دل ۾ هرڻ اڪيءَ جي جوت جولائي لهي ٿي

هن هفتي جو شاعر ساحر راهو

سنڌي ٻوليءَ جي هڪ بهترين ڪهاڻيڪار خادم ٻگهڙي جي اڄ 22 هين ورسي آهي

وقت کان اڳ وڇڙي ويل ڪهاڻيڪار خادم ٻگهڙو

اڃا به مدد سان ناهيل تصوير

رڪيل مورائي

هي اکر لکندي، اڄ جي تاريخ تائين سنڌي ادب جي ڪيل مطالعي جي آڌار تي واڌو پنهنجي سموري عملي ادبي اعتبار تي اهو چئي رهيو آهيان ته، بي وفا عمر منهنجي هن دلير دوست ۽ بيمثال ڪهاڻيڪار خادم ٻگهڙي سان ساڻ نه نپايو جيڪڏهن هو اڄ تائين حيات هجي ها ۽ لڳاتار لکندي رهي ها ته پڪ سان سنڌي ادب کي اهڙيون ڪهاڻيون ڏيئي ها، جن جي اعليٰ هجڻ جي شاهدي اڄ جي سنڌ جا سمورا ليکڪ ڏين ها! پر وقت پنهنجي رفتار سان هلندو آهي، اهو ڪنهن جو به محتاج رهڻ وارو نه آهي. هن جي ڪهاڻين جي اعليٰ هجڻ جي شاهدي سنڌي ٻوليءَ جي عظيم ڪهاڻيڪار ناول نگار ۽ ڪوٽاڪار موهن ڪلينا ان وقت ئي ڏني هئي، جڏهن ان وقت جي ڪهاڻيڪارن جي وڏي حصي، موهن ڪلينا جو شايد ئي ڪو ڪتاب پڙهيو هئو. سنڌيءَ جي لاجواب ايڊيٽر طارق اشرف مرحوم هن کي دريافت ڪيو هئو، جڏهن سنڌيءَ جو

سنڌيءَ جي لاجواب ايڊيٽر طارق اشرف مرحوم خادم ٻگهڙي کي دريافت ڪيو هئو، جڏهن سنڌيءَ جو ٻيو دور شروع ٿيو هئو. هن جي ٽين (ٻه اڳ ڇپيون آهن) ڪهاڻي ”نينهن پليو نغرتن ۾“ جڏهن ”سهڻي“ ۾ ڇپي هئي ۽ موهن ڪلينا پڙهي هئي ته هن پنهنجي دوست ۽ سهڻيءَ جي سرواڻ طارق اشرف معرفت خط لکي اظهاريو هئو ته: ”مون ههڙي ڪهاڻي ويجهڙ سنڌي ادب جي پنهنجي پاسي هند توڻي سنڌ ۾ نه پڙهي آهي، هن نوجوان کي منهنجي پاران سلام چئج!“ اهو خط جڏهن موري پهتو هئو ته، اسين چار يار (غلام نبي ڏاهري، ادریس جتوئي، احمد سولنگي ۽ رڪيل مورائي) جيڪي سندس ويجهو هئاسين، خوشيءَ ۾ نتقي ماڀياسين.

مان پهريون ۽ آخري نالو غلام نبي ڏاهريءَ جو آهي ۽ باقي سڀ پوءِ اچن ٿا. هن جڏهن به لکيو ته پارڪر پين سان لکيو ۽ ان ۾ ڪاري مٿس استعمال ڪئي. سندس اکر سنڌيءَ چوڻي جيان، موتين جا داڻا هئا، ۽ هو پاڻ چوڏهينءَ جو چنڊ هئو جنهن ۾ سڀ سونهن جون وصفون هڪ ئي وقت موجود هيون. هن ۾ جيڪا ادبي وصف اهم هوندي هئي، اها هئي پنهنجي حسين اکرن ۾ ڏکيا خط لکڻ، جيڪي هورات جو لکندو هئو ۽ صبح جو موري ۾ اچي مون کي هٿو هٿ ڏيندو هئو. جن مان هڪ طويل ناول جو تاثر اڀرندو هئو، جيڪو ناول سندس زندگيءَ جي بنهه ويجهو هوندو هئو. اڄ اهو ناول ته پسندي رهجي ويو آهي پر سندس زندگي نه رهي آهي.

خادم ٻگهڙو ۽ رڪيل مورائي

ساڄي پاسي کان: خادم ٻگهڙو، عباس ڏاهري، سقراط سيتاڻي (شبير سومرو)، شوڪت بخاري ۽ رڪيل مورائي، غلام آءِ آءِ قاضي لئبريري دادوءَ ۾

هن جو خانداني نالو ارباب حسين ٻگهڙو هئو ۽ هن جڏهن کان لکڻ شروع ڪيو ته خادم ٻگهڙو جي نالي سان لکيو. هن جيڪي به ڪهاڻيون لکيون، انهن مان بنهه ٿوريون ڇپجي سگهيون، هن جيڪي خط لکيا، اهي سندس ڪن دوستن وٽ ضرور محفوظ هوندا، هن جيڪي پنهنجي حياتيءَ بابت يادگيريون لکيون، اهي ضرور ڪتي سندس ڪنهن ڏاڏيءَ ۾ محفوظ هونديون ۽ هن جيڪي عشق ڪيا، جن سان ڪيا، اهي انهن خواتين جي دلين ۾ اڄ به موجود هوندا.

هو جيڪي روز ڏاڏيءَ جا ورق لکندو هئو، منهنجي ڪراچي اچڻ تائين اهي منهنجي هڪ فائل ۾ محفوظ آهن ۽ باقي دل ۾ آهن، پر سچ اهو آهي ته مان اڄ جي تاريخ تائين هن تي نه چا، هن جي وفات جي تاريخ به ڏاڏي تي نه لکي سگهيس يا لکڻ جي طاقت نه ٿي.

خادم ٻگهڙي ۽ منهنجي اباڻي ڳوٺ جي وچ ۾ ٻن ٽن ڪلوميٽرن جو مفاصلو ٿي هوندو. جڏهن مان ننڍو هوس ۽ خادم جو دوست نه هوس ته سندس ڏاڏي، حاجي عبدالغفور ٻگهڙي جي ڳوٺ هر سال بابا سان گڏجي ويندو هئس، جو هر سال سندس هڪ ڏينهن جي خيرات جي دعوت تي ڀروان سڀني ڳوٺن جا بزرگ توڻي نوجوان ان ۾ ضرور شريڪ ٿيندا هئا، جو بابا جو ساڻن دوستانو تعلق هئو، جيڪو آخر تائين منهنجو وڏو پيءُ محمد رمضان ٺاهيندو آيو، ۽ خادم منهنجي نوجوانيءَ جو اهڙو يار هئو جنهن کان منهنجو ڪجهه به ڳجهو نه هئو ۽ هن جو به مون کان ڪجهه به ڳجهو نه هئو. هو هڪ ڪوڙي قتل ڪيس ۾ قاسمايو ويو ته ان دور جي روپوشيءَ ۾ راتين جون راتيون اچي منهنجي ڳوٺ ۾ گذاريندو هئو.

خادم زندگيءَ جون ڪيتريون به تڪليفون ڏٺيون، پر هن جي شخص جو عالم اهو هئو ته ڪڏهن به گهر کان ٻاهر چيل پائي نه نڪتو، پالڻ ٿيل بوت يا سينڊل ۽ تازي ٿيل شيوو کان سواءِ نه هوندو هئو. هن دوستن جو لشڪر نه ناهيو، پر جيڪي سندس دوست هئا يا انهن

شب ڪي همسفر“ ۽ هيءُ سمورو بيحد وڻندڙ جهان. جنهن ڏينهن هن هيءُ جهان ڇڏيو هئو، اهو اڳوڻو ڏينهن 12 اپريل 2004 جو هئو. هنڌ ڪيڊت ڪاليج لاڙڪاڻو هئو. لاڙڪاڻي جي ڪنهن اسپتال تائين هو نه پهچي سگهيو يا پهچايو نه ويو. اهو رهجي ويل سوال آهي. ان وقت جي ڪاليج انتظاميه ان جو جواب ڏيئي سگهي ٿي.

اڄ سندس وفات جو ڏينهن آهي. جڏهن تاريخ جي گهرج محسوس ٿي ته اسان جي دوست ۽ خادم جي جگر يار غلام نبي ڏاهريءَ تاريخ موڪلڻ بجاءِ سندس قبر تي لڳل ڪتبي جي تصوير ڪڍي موڪلي ڏني، جنهن کي ڏسندي دل ڀرجي، اٿلي اکين تائين اٿي آهي. ان ڪتبي تي لکيل آهي، ”ارباب ٻگهڙو ولد عبدالرئوف ٻگهڙو، وصال 12 اپريل 2004 ع مطابق 13 صفر 1405 هه بروز چنڇر جي رات 3 وڳي عمر 39 سال.

ايتري ننڍي عمر ۾، هو وڏو ڪهاڻيڪار اسان سڀني وٽان هليو ويو. اڄ جڏهن تهجد جو وقت آهي ۽ هيءُ لفظ لکي پورا ڪيا اٿر ته مسجدن مان فجر جي آذان جو آواز اچڻ لڳو آهي ۽ مان سندس دوستيءَ جي حضور ۾ مٿس ڪجهه به نه لکي سگهڻ جي شرمندگي ڪئي پيرين ۽ مٿي اکهاڙو حاضر ٿيو آهيان، تڏهن مٿس ئي لکيل سائين راشد مورائيءَ جون هيءُ ستون ڏهن تي تري آيون آهن، جيڪي منهنجيءَ دل جو آواز بڻجي پيون آهن:

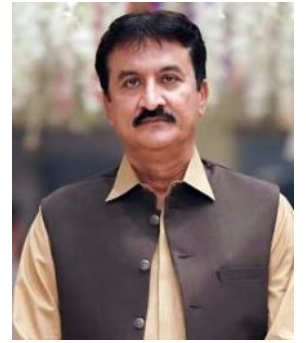
”البر ۾ تنهنجو فوتو، اهڙيءَ طرح لڳايو، سهنن سين جي وچ تي، سهڻو ڪئي سجايو، تصوير تنهنجي تي پئي، چڻ اهي راج راڻي، دل درد سان ڀريل آ، اکڙين ۾ آهي پائي.“

۽ هن وقت منهنجي اها ئي ڪيفيت آهي، ”دل درد سان ڀريل آ، اکڙين ۾ آهي پائي.“

پوڳن پوڳن ۾

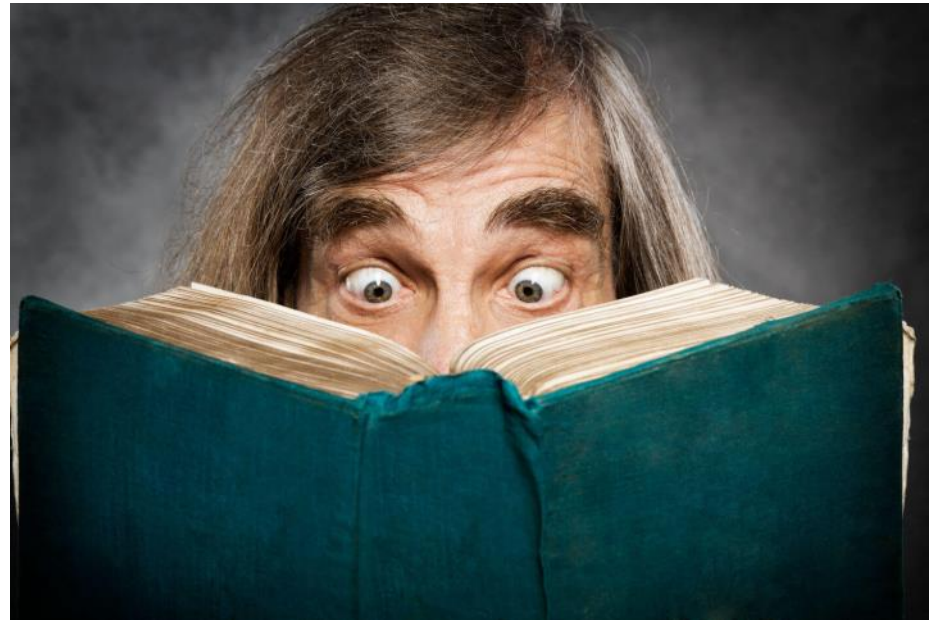
ناول پڙهڻ

امتيياز ابڙو

ڪتابن جا ٻه قسم هوندا آهن. هڪڙا آهن، جيڪي پڙهڻ لاءِ هوندا آهن ۽ ٻيا آهن، جيڪي اسين رڳو شيلف ۾ رکندا آهيون! ناولن جا ٻه قسم آهن. هڪڙو آهي، جيڪو اسين پڙهندا آهيون ۽ ٻيو اهو جنهن جي باري ۾ اسين ڪوڙ ڳالهائيندا آهيون ته ها، اسان پڙهيو آهي! تالستاءِ جو ناول War and Peace مون رڳو War تائين پڙهيو ۽ اڃا Peace تائين پهچڻ وارو هوس ته، جنهن کان اڌارو ورتو هئس، انهي واپس وٺي ڇڏيو! سنڌي ادب ۾ ڪجهه ناول اهڙا به آهن، جن جي باري ۾ دوستن کي صلاحون ڏيون آهن ته اهي وڃي پڙهو... دوستي ختم ڪرڻ جو انهيءَ کان وڌيڪ بهترين طريقو ٻيو ڪوبه ڪونهي! هڪڙا ناول اڃا شروع ۾ ڪتابن ۾ پڙهڻ وارو اهڙو سهڪڻ لڳندو جڏهن ڪنهن خودڪش حملي مان بچي نڪتو هجي! ڪجهه سنڌي ناول پڙهڻ لاءِ طاقت جا ڪئپسول کائڻ ضروري هوندا آهن... خود ڪتاب جي مٿان لکيل هوندو آهي، ”تيون ڇاپو“... ۽ ائين لکيل هوندو جڏهن اهو چرس جي اڏي تي ڇاپو هجي!

ناول لکڻ کان وڌيڪ ناول تي تبصرو لکڻ ڏکيو ڪم آهي، ڇو ته ان لاءِ ناول پڙهڻو به پوندو آهي. جيئن اسان جي هڪ دوست چيو ته، ”منهنجا هيستائين ويهه ناول اچي چڪا آهن ۽ اڃا ويهه ناول ايندا.“ ۽ ائين منهنجي پيس ته اها خوشخبري پيو ڏي يا... ڏمڪي! هيءُ پهرئين ٻيو ڪجهه لکندو هو... هاڻي ناول لکندو آهي... جيتري تائين ۾ اسين هڪڙو ناول پڙهي پورو ڪندا آهيون، اوتري تائين ۾ هيءُ هڪڙو ناول لکي، ڇپرائي به ڇڏيندو آهي! جيتوڻيڪ مون سندس هڪڙو به ناول ناهي پڙهيو، پر اهڙا بهترين ناول سنڌيءَ ۾ گهٽ لکيا ويا آهن... ۽ جڏهن دنيا ڇڏيندو ته هن جو خال ڪير به ڀري نه سگهندو!

هڪڙي ڏينهن چيائين، ”مون هڪڙو وڏو ۽ ٿلهو ناول لکيو آهي!“ چئمانس، ”اڄڪلهه دنيا ۾ ٿلهو ماڻهو ڪونه ٿو وڻي... ته ٿلهو ناول ڪيئن وڻندو!“ اسان جي دوست ليمي لاهڙيءَ هڪڙي ڏينهن چيو، ”تو کي خبر آهي ته مون به ناول لکيو آهي!“ حيرت ۾ پڇيس، ”ڪٿي آهي؟“ ته هڪڙو ڪاغذ ڪڍي ڏيکاريا، جنهن تي صرف لکيل هو... ”ناول.“ اسان جي خيال ۾ ڪتاب لکڻ واري کان ڪتاب پڙهڻ وارو طاقتور هوندو آهي... ڇو ته اها هن جي مرضي آهي ته ڪتاب پڙهي... يا ڪنهن پڪوڙن واري کي ڏيئي ڇڏي! جيئن هڪڙي ڏينهن گلڻ گشائي هڪڙو ناول خريد ڪري آيو... حيرت ۾ پڇمانس، ”ادا، تو ته ڪڏهن شادي ڪارڊ به ناهي پڙهيو!“ چيائين، ”دراصل منهنجي بوڪ شيلف ۾ باقي هڪڙي ڪتاب رکڻ جي جاءِ هئي!“ اسان جو دوست ليمون لاهڙي به هڪڙي ادبي ميلي مان هڪڙو سنڌي ناول خريد ڪري آيو... ناول ڪونه وڻيس ته دڪاندار کي واپس ڪرڻ ويو. دڪاندار چيس، ”هن ۾ ڪهڙي خرابي آهي؟“ چيائين، ”هن ۾ ٿورو به ڏک ناهي...“ دڪاندار چيس، ”هن ناول ۾ رڳو هڪڙو ڏک آهي ته جيڪي پئسا ڏيئي توهان هي ناول خريد ڪيو آهي، اهي هاڻي واپس ڪونه ملندا...!“

خودڪشي ڪندڙ نياڻيءَ جي نانءَ

(هي نظم ميرپور خاص جي ميڊيڪل ڪاليج ۾ پڙهندڙ معصوم نياڻي _ فهميده لغاريءَ بابت آهي، جنهن تازو هراسميت کان تنگ ٿي خودڪشي ڪئي. 9 اپريل 2026 تي ڪي ٽي اين جي رپورٽ موجب، ”نجمي ڪاليج ۾ پڙهندڙ 22 سالن جي فهميده لغاري پاڻ تي فائر ڪري آپگهات ڪيو، جنهن تي سندس والد انتظار لغاري جو چوڻ آهي ته، ”ڪاليج جي پروفيسر عابد لغاري ۽ شاگردن جي هڪ گروپ سندس نياڻيءَ کي بيلڪ ميل ڪيو. شاگرد عبدالله ۽ عبدالرحمان مختلف طريقن سان کيس بيلڪ ميل ڪندا هئا.“ ان واقعي سنڌ جي حساس ماڻهن کي پريشان ڪري ڇڏيو آهي. اهڙن واقعن ۾ ملوث بگهڙن کي ڪنهن به صورت ۾ معاف نه ڪرڻ گهرجي.)

ڊاڪٽر علي جان پرڙو

فهميده، تنهنجا ڪتاب اڃا وڪريل هوندا

هوءَ سدائين پهريون نمبر ايندي هئي پر زندگيءَ جي هن آخري امتحان ۾ ڪو به نصاب نه هو ڪو به استاد نه هو ۽ نه ئي ڪو ٻيهر ڪوشش ڪرڻ جو موقعو ملندس... لفظن جي وچ ۾ تنهنجا خواب ساڻ ڪندا هوندا پر ڪنهن جي لفظن ڪنهن جي نظرن تنهنجي ذهن تي اهڙو بار وڌو جو تون پاڻ کي ئي سزا ڏئي وينينءَ اها خودڪشي ناهي سماج کان اهو هڪ سوال آهي تعليم جي ادارن تي استادن جي ڪردار تي ۽ اسان جي سماج جي خاموشي تي. هاڻي تحقيق ٿيندي بيان لکبا، رپورٽون تيار ٿينديون پر تنهنجو وڃڻ هڪ خاموش احتجاج بڻجي چڪو آهي جنهن جو جواب اڃا رهيل آهي. ■

شاھ محمد پيرزادي جي ٻن شعري مجموعن جو جائزو

ڊاڪٽر جاويد شيخ

شاھ محمد پيرزادي جي پهرين شعري مجموعي جو نالو آهي ”سونهن جون سو“ صورتون. ”۽ ٻئي مجموعي جو نالو آهي ”عشق تي سو تهمتون“ انهن ٻنهي ڪتابن جي عنوانن کي ترتيب ڏئي لکجي ته، اهو غزل جو شاھ بند (مطلع) ٿيندو، جيڪو پڙهندڙ کي موھڻ لڳندو، اجهو هن طرح:

”سونهن جون سو صورتون،
عشق تي سو تهمتون.“

مون شاھ محمد جي ٻنهي ڪتابن جو غور سان مطالعو ڪيو آهي. سندس پھريون ڪتاب پنھنجي تخليقي تاجي پيٽي ۾ گھڻو طاقتور ۽ فڪري پرواز ۾ اڀرندي سڄ ڪرڻ جيئن آهي، جڏهن ته ٻيو شعري شھپارو هر ڏسا کان اوچي اڏار رکندڙ بلڪل شاهين جيئن تخيل جي بهائڙن تي پرواز ڪندڙ آهي. هن ڪتاب ۾

ڏهن جي سفيد پني تي پاڻ مرادو پينٽ ٿيو پوي. اهو نظر هي آهي: ”هر طرف چوبول هئو“

جهرڪين چون چون ڪئي...

مون شاھ محمد پيرزادي جي ٻنهي ڪتابن جو غور سان مطالعو ڪيو آهي. سندس پھريون ڪتاب پنھنجي تخليقي تاجي پيٽي ۾ گھڻو طاقتور ۽ فڪري پرواز ۾ اڀرندي سڄ ڪرڻ جيئن آهي، جڏهن ته ٻيو شعري شھپارو هر ڏسا کان اوچي اڏار رکندڙ بلڪل شاهين جيئن تخيل جي بهائڙن تي پرواز ڪندڙ آهي. هن ڪتاب ۾ شاھ محمد جي اظهار جي عمدگي ۽ انفراديت آهي. هڪ ڪتاب ۾ دل جو چيو ورتو اٿائين، ته ٻئي ۾ دماغ جي حڪم تي هليو آهي. ان ڪري پنھنجي شاعريءَ ۾ مجموعي طور تي محبت، مزاحمت، آفاقيت، وجوديت، سنڌيت، رشتيداري ۽ دوستيءَ جو دم ڀريو اٿائين.

شاھ محمد جي اظهار جي عمدگي ۽ انفراديت آهي. هڪ ڪتاب ۾ دل جو چيو ورتو اٿائين، ته ٻئي ۾ دماغ جي حڪم تي هليو آهي. ان ڪري پنھنجي شاعريءَ ۾ مجموعي طور تي محبت، مزاحمت، آفاقيت، وجوديت، سنڌيت، رشتيداري ۽ دوستيءَ جو دم ڀريو اٿائين. مون مٿي شاعر جي اظهار جي انفراديت جي جيڪا ڳالهه ڪئي، سا سندس هن فڪري نظر مان ظاهر پئي ٿئي:

”هاريءَ جي جسر جو سموروت
ولوڙجي ولوڙجي
پاڻي ٿي
پگهر ٿي
جسر مان ٽپڪي
زمين تي
ڪڻڪ جو ڪو سنگ ٿي
لهرائڻ لڳو!!“

۽ ڪو آيو
ان کي پتي
پنهنجين ٻن ترين جي وچ ۾
مهتي مهتي
آپون سمجهي
کائي ويو

هاريءَ جي جسر جو سموروت !!!“

ڪنهن ڪنهن مشق مغربي ڏاهي جي بقول: ”اٺ ڪتابن جا لکڻ کان بهتر آهي ته ڪو هڪڙو خوبصورت عڪس جوڙجي.“ انهيءَ فڪري ڳالهه جي ڳنڍ ڪولي ڏسون ٿا ته پاڻ کي شاھ محمد پيرزادي جي ڪوڙ سارن سهڻن نظمن جي ٽپڻيءَ مان هي نظر ”وسري ويل لمحو“ محبوب جي نرم نهار جيئن موهي وجهي ٿو. اهو نظر غير معمولي انساني محسوسات سان پڙهندڙن جي روح تي قبضي جيئن لڳي ٿو. اهو نظر پنهنجي تخليقي جوهر ۾ ڪنهن مصوري جيئن مائيتو پر ملامتي صوفيءَ جيئن جمالي جذبن ۾ ٿرڻو پيدا ڪندڙ آهي. ذڪر هيٺ آيل نظر پڙهڻ کان پوءِ

ڪو ڪاڇ هئو
هوءَ امالڪ آئي منهنجي سامهون
جانھ جي پيالي وڌائي مون طرف
مون کي اها وٺي پئي
پاڻ تي مون جبر ڪيو

دل ته چاهيون گهڙيءَ کي سال گذري ات وڃن“

شاھ محمد جي شاعريءَ ۾ دنيا جي بي ثباتيءَ جو فڪر به ڏنل آهي، جيڪو عمر جي تقاضا به چئي سگهجي ٿو، پر سندس فڪر جو سواد محبوب جي گل تي ڪاري تر جيئن پرڪشش ۽ موهيندڙ آهي. نه ته موت جو احساس خوف جي ڪاهيءَ ۾ ڪيرائي وجهندو آهي. شاھ محمد وٽ مرڻ جي تصور بي خبريءَ ۾ ڏنل ٻيتر جي منيءَ جهڙي مسرت محسوس ڪرائي ٿو. مثال لاءِ سندس نظر ”اوپري شهر کان اوپري دنيا ڏانهن“ حوالي طور هر هنڌ پيش ڪرڻ جهڙو آهي. ان جي پڄاڻيءَ واري حصي ۾ صوفيت واري فڪري سڳند من پريائي ٿي:

”مان دنيا مان پنهنجو پاڪر ٿو ڏرو ڪيان“

جيئن مان هلڪو ٿيان
ونجه سان ڌڪجي جا پيڙي
ڪون ان تي بار ٿيان
ايترو هلڪو ٿيان...“

مان دنيا مان هٿ ڪيان ٿو...“

ادب پڙهندڙ اڪثر اهو پڙهندا ۽ پڙندا آيا آهن ته، ”شاعر فلسفي ٿيندو آهي.“ شاھ محمد جي شاعريءَ ۾ به زندگيءَ جو فلسفو آهي، ۽ زندگي ۽ ان سان جڙيل حقيقتن ۽ سڃاڻن بابت سندس ويچار گهڻا منفرد ۽ غير معمولي قسمر جا آهن. هو حيات کي، هر رپو سرور ۽ هر چڱيءَ ۽ لڳي صورت ۾ چاهي ٿو. سندس هڪ نظر ”زندگي هر روز ٿي ٿورو ڪري“ موجوده وقت ۽ حالتن کان بيخبريءَ بدران دلداريءَ واري فڪري ”فرگريٽس“ (fragrance) ڦهلائي ٿو، خوشبو ڦهلائي ٿو. اچو ته سندس اهو نظر پڙهون:

”آڄ صبح جي سانڌ ۾
منهنجي ڪنن ۾

پاڙيسريءَ جي لان مان مهڪندڙ تاري گلن جي،
منهنجي گهر جي ڏيوڙي مهڪائي پئي...“

مان انهن هر روز ٿو مقروض ٿيان...
زندگي هر روز ٿي ٿورو ڪري.“

شاھ محمد پيرزادي جي شاعريءَ ۾ ڪتب آيل لفظ، ترڪيبون ۽ جملا، تخيل جي منصف اڳيان بيٺل انسانيت جي وڪالت ڪندي نٿا ٿڪجن. انهيءَ لاءِ مثال پيش ڪرڻ کان بهتر آهي ته پاڻڪ پاڻڪ ڪتاب جو مطالعو ڪن ته جيئن هو ڪتاب ذريعي هيءَ بهترين شاعري پڙهي سگهن.

چوندا آهن ته، ”ميلي جي موت خراب هوندي آهي ۽ طبيعت تي لڳا اثرات ڇڏيندي آهي.“ پر هر سني ڪتاب جي پڙهڻ جي پڄاڻي سوچ تي خوشگوار اثر ڇڏيندي آهي. سو شاھ محمد پيرزادي جي ٻنهي ڪتابن مان ڪي اڻ پيئي ئي خمار ڏيئي ڇڏيا آهن، جيڪي هڪ وڏي عرصي تائين منهنجي سوچ تي موجود رهندا.

شاھ محمد جي ڪتاب ”عشق تي سو تهمتون“ ۾ ڪيتريون ئي قيمتي ڪوتائون ڏنل آهن، جن ۾ اتر ڪٿائي اظهار رکندڙ نظر ”پيڻ جي شادي“ ”ارشاد جو تعارف“ ”شاديءَ جي سالگره“ ۽ ”ٽيڪيءَ جي شاديءَ جي تٽ ٻڌڻ واري رات تي لکيل نظر“ وغيره شامل آهن.

شاعر جي ذاتي نفسيات ۽ ويسر جو جائزو پيش ڪندڙ نظر ”ڊيميٽشيا، منطق جي پسمنظر ۾ لکيل ”بيوفائي“، سنڌو درياھ جي ويرانيءَ جي ڪهاڻي پڙهيندڙ نظر ”سنڌو درياھ منهنجي ڳوٺ وٺان“، ”تنهنجي نالي واري آئي ڏي“ ۽ نئين نسل جي نفسيات جو احاطو ڪندڙ نظر ”موسمن جي متحجڻ تي“ غير معمولي نوعيت وارا ۽ چرڪائيندڙ نظر آهن، خاص ڪري هي چند سٽون ته منهنجي حواسن تي حاوي رهيون آهن:

”منهنجي لاءِ هڪ نظر جي تخليق

هن تنهائيءَ جي ماحول ۾

هڪ دوست ناهن جو نعر البدل آهي...“

.....

ڪوسي هنج جهڙو ٺڪاڻو

شايد هڪ نظر ۾ ئي جوڙي سگهجي ٿو...“

آخر ۾ پنهنجي هن مختصر جائزي ۾ شاھ محمد پيرزادي هڪڙو مختصر نظر ڏيڻ چاهيان ٿو، جنهن ۾ پڻ نئين خيال جو اظهار ٿيل آهي:

”شاعري

منهنجي وڏي سفارش آ

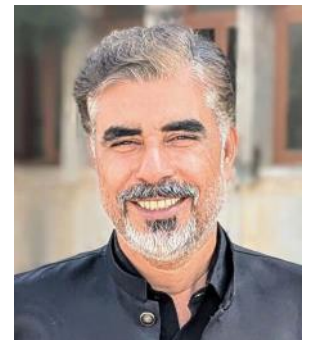
منهنجي لئ

هن کي ريجھائي ٿي اچي...“

سائين امين اڏيرائي ۽ حاجي غلام حيدر خاصخيليءَ لاءِ

چار لفظ محبتن جا

فقير محمد ڊول

سائين منهنجا، خيرون مڙئي خير... پهرين ته سڄي سنگت، جيڪا موجود ۽ جيڪا لاموجود... تنهن سموريءَ مان هر ڪنهن کي... نه، پر ڪنهن ڪنهن کي عيد مبارڪ... ڪنهن ڪنهن کي گيد مبارڪ... ۽ ڪنهن ڪنهن کي وري ديد مبارڪ...

پلاياڳ تن جا، جن کي عيد جي سڳوري ڏينهن تي ديد مبارڪ ٿي. ڏيڏون ديدن سان مليون هوندين، ته پڪ ڄاڻو، سندن گيدون به عيدون ٿي ويون هونديون... سواصل عيد ته انهن ڪئي، باقي منهنجي پيءُ محمود (مغل) جي ۽ سائين منل (جسڪاڻي) جي عيدن جا ڪهڙا احوال ٻڌايان. بس سمجهي وڃو ته ٿيا قلب قرار.

هونئن عيد ته سائين امين اڏيرائيءَ ۽ حاجي غلام حيدر جي 5 جون 2019 ع تي ضرور ٿي هوندي ۽ ان کان اڳ به سندن عيدون ٿينديون رهيون هونديون، پر اڄ جيڪا عيد هن 'سُرهي سانجهه' جي صورت ۾ سندن پايڳ جو حصو بڻي آهي، سا سڀ ڪنهن شاعر ۽ ليکڪ جي زندگيءَ ۾ ڪونهي ايندي ۽ ڪيترن ئي شاعرن ۽ ليکڪن جي حياتيءَ جي ريل گاڏي ته ڇڪ ڇڪ ڪندي، اهڙي 'عيد استيشن' جي اچڻ لاءِ سڪ ۾ ٿي گذري ويندي آهي، پر هتي مزي جي ڳالهه اوهان سڀني لاءِ اها آهي ته نصيبن وارا ته هن محبتي شهر جا مڙيئي ماڻهو آهن، جو هنن جي حياتيءَ ۾ هڪڙي 'عيد استيشن' موجود آهي، جنهن کي 'اڏيرو لال استيشن' سڏيو وڃي ٿو... ۽ هيءَ استيشن ڪا ننڍي يا وڏي استيشن به ڪونهي، پر اهڙي استيشن آهي، جنهن جي الائي ته ڪيتريون ريل گاڏيون ڏينهن توڙي رات سلامي پرين ٿيون... وسل وڃندا رهن ٿا ۽ سايون توڙي ڳاڙهيون جهنڊيون ڦڙڪنديون رهن ٿيون... تڪيٽ گهر جي دري ڪلندي ۽ بند ٿيندي رهي ٿي... مسافر کڻي گهڻا لهندا يا ڇڙهندا نه به هجن، پر ريل رستي هتان لنگهندا هزارن ۾ آهن ۽ پنهنجن بهڪندڙ ڇهرن ۽ گل و گللا چين جي مهڪندڙ پوي تي مرڪن ۽ پنهنجي نگاهن جي منور ديدن سان هن استيشن کي نوازيندا ويندا آهن ۽ يقين ڄاڻو، اهوئي سبب آهي، جو هي شهر شاعرن جو شهر ٿيندو ٿو وڃي... ۽ شاعرن جو شهر پلاچون ته ٿئي، جو هتي هڪڙو وڏو شاعر رهي ٿو، جنهن جو نالو امين اڏيرائي آهي، جنهن پنهنجي نالي جي پت رکي آهي. سندس امانتدار هجڻ جي ثابتي هتي جا نوجوان شاعر آهن، جن کي هن پاڻ کي مليل شاعر واري امانت مان وٺڻ ڪرايو آهي... ۽ اهڙي سخاوت شاعر گهٽ ٿي ڪندا آهن، پر سائين امين جي سخي هجڻ جي پڪ هي نوجوان شاعر آهن، جيڪي پاڻ به هڪ کان هڪ آهن... ڪنهن جو نالو ڪڏهن به ڪنهن جو نه ڪڏهن.

ويهه سال اڳ، هن ئي جون جي مهيني ۾ لڳ ساڙيندڙ لڪ ۽ جهولي ۾، جڏهن آءٌ پنهنجي نالي پائي يارڙي فقير محمد انڙ سان 'امرتا' رسالي جي پهرين ڪڙيءَ جون ڪجهه ڪاپيون کڻي، ڦٽ ڦٽ ڪندڙ ڦٽڦٽيءَ تي چڙهي شهر جي پوئين پاسي وارو قاتڪ ۽ اوڏڪي پت جي ڪوٽ ۾ واڙيل انبن جي باغ وارو وڪڙ لٽاڙي اچي، سائين امين وٽ پهتو هئس، ته چئو ياد اٿر ته هو اسان کي استيشن جي ويجهو ٿي پنهنجي پيءُ جي لوهه واري دڪان تي پنهنجي کليل ويڪري چاتي ۽ ڊگهين ٻانهن جي پاڪرن منجهه پري، اڻڻين محبتن سان مليو هو ۽ تڏهن منهنجي وهه گمان ۾ به ڪونه هو ته ڪو سائين امين هن اڏيري لال جي عيد استيشن تان شاعريءَ جي شهر ڏي اسهڻ لاءِ ايترا شاعر مسافر ڪنا ڪري ويندو.

ان ڳالهه کان ڪجهه سال پوءِ پانپان ته شهر جي بازار ۾ موجود جامع مسجد واري گهٽيءَ ۾ هڪڙي ماڙيءَ تي سائين امين جي اردو شاعريءَ واري ڪتاب 'هاڻون به سورج' جي مهوري تقريب ۾ اڄ جي نوجوان شاعرن مان ڪي نوجوان شايد شريڪ هجن يا نه به هجن، پر اها پڪ اٿر ته انهن اتي موجود هوندي به پاڻ منجهه موجود شاعر جي وجود کي نه ڏٺو هوندو، جنهن کي پوين ڪجهه سالن ۾ سائين امين سندن اندر مان ڳولي ڪڍيو آهي ۽ عالم آشڪار ڪيو آهي.

حاجي غلام حيدر سان روح جو رستو سنڌي ادبي سنگت جي مون پوئين دور 15-2014 ع کان پانپان ته ڳنڍيو آهي، جو حاجي صاحب ۽ احساس ميرل سميت اڏيري جي سڄي سنگت واري ڦيريءَ سان پئي پيرو ڪيو آهي ۽ ادبي سنگت ٽنڊي الهيار کان هنن ڪڏهن پيرو ڀڳو ڪونهي.

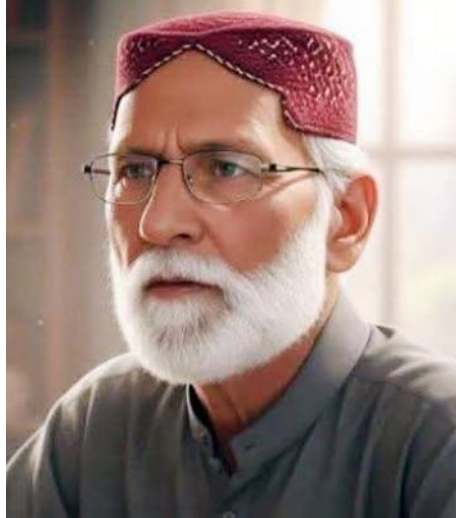
حاجي صاحب سادو سادو سُڌو ٿو، نيت بهراڙيءَ وارو محبتي ماڻهو، پاڪر منجهه پري ته قرار ٿي وڃن... سدائين ننڍڙو رومالي ٿول، ڪڏهن اجرڪي ته ڪڏهن صوفيائو گيڙو رنگ رتو، سندس ڪلهن ۾ جُهولندڙ... چين اندران سادي پان جي ڳاڙهاڻ، چوڏهينءَ جي چانڊاڻ جيان ازل کان عيان... هندستان واري پان جو چسڪو کيس پاڪستان مان لڳو يا عريستان مان، تنهن جي خبر پاڻ کي پوڻ ڪونه ڏني اٿس، باقي مون اڏو پنهنجي وات ۾ پان وجهڻ لاءِ پاڻ واري پڙي کوليندي، مون کي سدائين دل سان صلاح ڪئي اٿس... پر آءٌ نشي پتي کان ڊنڊڙ ماڻهو، حاجيءَ واري دل گهري صلاح کان هميشه لٽوائي ويندو آهيان ته، متان پان ۾ پتي پيل هجي ۽ کائڻ کان پوءِ منهنجي مٿي کي هجن ڦيريون... نه تيريون نه ميريون، پر تازو سڄي سنگت سميت ڊوري ناري وڃي نڪتاسين ۽ اتان جي سهڻي ريلوي استيشن ۽ صاف سُٿري شهر ۾ ان جي اجرڻ درو ديوارن کي ڏسڻ کان پوءِ اهڙو ته بُد ۾ ڀرجي ويس، جو هڪڙي پان بيزي واري ڪيبن تي حاجي غلام حيدر کي پان وٺڻ لاءِ بيٺل ڏسي... وڃي پاسو ورتومانس ۽ جيو مانس ته اڄ پان کائڻو ۽ هڪ به نه، به پان... حاجيءَ به نه ڪا هڙ ڪئي نه ڪا ٿر، ورائيائين، 'هو اٿي وئي... پان جو پڻ به اٿي انڊيا وارو، جنهن جو پيو مٺ نه ٿاني... 'پر سائين مٺ نه ٿاني ته حاجيءَ جي ننڍڙن وڏن نثري نظمن ۽ پابند شاعريءَ جو به پيو ڪو ڪٿي...! هن جو اسلوب ۽ انداز سادو سُڌو عوامي ۽ پنهنجو آهي، جيڪو هر ٻڌڻ واري کي پنهنجي رنگ جي رنگ ۾ وٺي وڃي ڇڏي.

سائين، چوندا آهن ته، 'پلان پليءَ جو ته ڇيهه ٿي ڪونهي، پر هن شهر جا ماڻهو ڏاڍا نوازيل آهن ۽ پلان نوازيل به چو نه هجن...! مالڪ مڙو جو مٿن گهڻو مهريان آهي. اهو ڪيئن؟ ته اڄهو ٻڌي وٺو: هتي جو پاڻي منو، جنهن ڪري هي سڀ ننڍا وڏا، پوڙها پڪا، سنهيا ٿلهيا سڀ مني جا منا... پاڙو ٻولڻ ته ڄاڻن ٿي ڪونه... سندن محبتن جون هٻڪارون هتان کان حيدرآباد، جامشورو، ٽنڊوڄمار، ٽنڊوالهيار، نصريون، پليجاڻي، مٽياري، کيس پت شاهه، هالا، سعيدآباد، سکرند ۽ قاضي احمد کان ٿينديون سڄيءَ سنڌ متان زمينديون رهن ٿيون.

۽ هيءَ ڳالهه به ٻڌي وٺو ته جنهن شهر ۾ هڪ يا ٻه نه، پر ڏهه ڏهه وهندڙ واه هجن، سرسبز سدا سايون پنيون هجن، لال لويون اوڍيندڙ ناريون هجن، هڪ آباد ۽ سدا بهار استيشن هجي، باغ بستان هجن، احساس لائبريريءَ جهڙا آستان هجن، اتي محبتن جا داستان ڪيئن نه هوندا... اتي ليکڪ ۽ شاعر ڪيئن نه هوندا، اتي سائين امين اڏيرائي، حاجي غلام حيدر، احساس ميرل، حيدر امان، آزاد

حاجي غلام حيدر خاصخيلي

امين اڏيرائي

جنهن شهر ۾ هڪ يا ٻه نه، پر ڏهه ڏهه وهندڙ واه هجن، سرسبز سدا سايون پنيون هجن، لال لويون اوڍيندڙ ناريون هجن، هڪ آباد ۽ سدا بهار استيشن هجي، باغ بستان هجن، احساس لائبريريءَ جهڙا آستان هجن، اتي محبتن جا داستان ڪيئن نه هوندا... اتي ليکڪ ۽ شاعر ڪيئن نه هوندا، اتي سائين امين اڏيرائي، حاجي غلام حيدر، احساس ميرل، حيدر امان، آزاد ابوبڪر چٽو، شاد عبدالشڪور، عاجز چٽو، منظور عمرائي، ادا عزت برهماڻي، سائين گل ابڙو، خليفو منور بڙدي، عرفان عزم، عمران وفاڻي، ڪريم بخش چٽو، خليل ابڙو، شاهنواز چٽا، نديڙو غلام مصطفيٰ عمرائي ۽ جن جا نالا وٺڻ رهجي ويا، سي به سڀ جا سڀ ڪمال شخصيتون آهن، سندن محبتن تان پلهار وڃي ته به گهٽ آهي... پر سائين... اڃا هڪڙي ماڻهوءَ جو نالو ڪڏهن رهجي ويو، اسان سڀني جو محبوب فقير بلاول خشڪ باڪمال ۽ لاجواب... الله کيس سدائين خوش رکي.

سائين امين ۽ حاجي غلام حيدر به ڪمال جا ماڻهو آهن. پنهني جي شخصيتن تي پنهنجن نالن جو اثر به خوب خوب... سائين امين ٿڌو ته حاجي ڪرم، سائين امين جهڙو بزرگ درويش ته، حاجي صاحب وري تهڙو جلائي بابا، منهن مبارڪ پنهني جا گولاوان ۽ پنهني کي وري ڏاڙهي مبارڪ به برابر برابر... شاعر به پنهني، پر برابر برابر نه... باقي جوڙ پنهني جو پهريون... پنهني پنهنجي پنهنجي جسماني قد جيترا وڏا شاعر، جيئن پنهنيءَ جا اسڪن ڪلر مختلف، تيئن پنهني جي شاعريءَ جا رنگ به جدا جدا... سائين امين جا شاعريءَ ۾ سونارڪا سنهيا سنهيا ڏک، هيٺين ۾ هٿ وجهندا آهن، خاص ڪري سندس غزلن جا چال، پوءِ اهي پنجابيءَ ۾ هجن يا سنڌي ۽ اردوءَ ۾... هيڏانهن حاجي صاحب جا وري لوهارڪا ڳرا ڏک، خاص ڪري نثري نظمن ۾، رڪي رڪي جو ڏک ٿو هڻي ته ماڻهوءَ جا مٿي تي هٿ اچيو وڃن يا حيرت وڃان وات پنڄيو وڃي.

پنهني جيترا وڏا شاعر اوتري وٽن نوڙت ۽ نماڻائي... فخر، هٿ ۽ وڏائيءَ ته ڪڏهن وٽانن وات ٿي ناهي ورتي. محبتن جا مٺ ته پنهني ايترا پري رکيا آهن، جو انهن مان ڀلڙ جي پالوٽ جيتري به ٿي وڃي، پر خالي ٿيڻ جا ناهن. سائين امين مون کي صابرين لڳندو آهي ۽ حاجي صاحب وٽ مون کي سدائين توڪلته لالهه جي تنوار نظر ايندي آهي. پنهني چڻا پنهنجي هر حال ۾ خوش گذارڻ وارا آهن. پنهني ايمان وارا آهن. سائين امين کي مون سدائين صبر ۾ ڏٺو آهي ۽ حاجي صاحب جي توڪل تي مون کي حيرت ٿيندي آهي، ته هي الله تبارڪ و تعاليٰ جي آڌار توڪل تي حياتيءَ جا سُڪيا ڏکيا ڏينهن گذاري ٿو. موجوده زماني ۾ اهڙا توڪلي ماڻهو دنيا مان برقعو مٽائي بقا ڏي هليا ويا آهن. ڏٺي هنن پنهني کي وڏي حياتي، صحت ڪامله ۽ خوشين ۾ خوش رکي... امين شاهه سائينءَ جون ستون آهن:

”تهائينءَ کان نينهن، سِڪُ منهنجا سُپرين، سڙي سارو ڏينهن، ٻاهر ٻاڦ نه نڪري.“

۽ الله سائين پنهنجي هڪ آيت ڪريمه ۾ فرمايو آهي: ترجمو: ”زمانتي جو قسمر، انسان گهاتي ۾ آهي، سواءِ انهن جي، جن ايمان آندو ۽ جن چڱا عمل ڪيا ۽ حق جي تاڪيد ڪين ۽ صبر جي تاڪيد ڪين.“

انهيءَ بيت مبارڪ ۽ آيت ڪريمه ۾ جيڪي ڪجهه فرمايو ويو آهي، سائين امين ۽ حاجي صاحب جي زندگين کي انهن جي پسمنظر ۽ پيشمنظر ۾ ڏسي سگهجي ٿو. (2019 ع ۾ عيد جي موقعي تي منعقد ٿيل تقريب ۾ پڙهيل) ■

نامياري شاعر ۽ آرٽسٽ انيس گل عباسي جي ياد ۾

24 مارچ 2026 خميس جو صبح اسان لاءِ برڪ شاعر آرٽسٽ ۽ سنڌي ٻولي ۽ ادب جي پروفيسر انيس گل عباسي جي اوجھي وفات جي ڏکاري خبر ڪڍي آيو، جنهن مون سميت انهن سوين هزارين ماڻهن کي سڪتي ۽ آڻي ڇڏيو، جن سان انيس صاحب جون محبتون ۽ حجتون هيون. اهو عجيب اتفاق چئبو ته، اڃان ويهه ڏهاڙا اڳ ئي سندس سالگرھ جي پوست رکي هيئر.

مصور حسين

صرف ٽي هفتا پوءِ ان محبوب جي وچوڙي تي ڏک جو اظهار ڪرڻو پوندو، اهو ڪڏهن سوچيو به نه هو. زندگي ڏاڍي خوبصورت ۽ مٺي آهي، پر افسوس جو هر سهڻي شيءِ وانگر اها به بي وفا آهي.

انيس گل عباسيءَ جو نالو ٻڌندي ئي لفظن ۾ نرمي، فڪر ۽ گهراڻي ۽ احساسن ۽ روشني لهي اچي ٿي. هو

جوانيءَ جي زماني کان وٺي آخري عمر تائين حسن جا، محبت جا، سنڌ ۽ سڄاڻيءَ جا گيت لکندو رهيو. مون کي اها خوشنصيب حاصل آهي ته ڪيڊٽ ڪاليج لاڙڪاڻي ۾ لڳ ڀڳ پنج سال مون ساڻس گڏ گذاريا، جتي هو تقريبن 10 سال سنڌي شعبي جو سرواڻ رهيو. هو پوين ڏهن يارنهن سالن کان وٺي زندگيءَ جي هر موڙ، هر محاذ تي منهنجو پانهن پيلي ۽ واهرو بڻيل رهيو. اهو هڪڙو مان نه هيس، مون جهڙا سوين ماڻهو هوندا، جن کي

جڏهن انيس صاحب جا زندگيءَ سان ڀرپور تهڪ ياد ايندا هوندا، ته سندن اکيون ضرور آليون ٿينديون هونديون. انيس گل رڳو هڪ استاد يا شاعر نه هو، پر هو هڪ اهڙو علم جو درياھ هو، جنهن مان علم، فن ۽ محبت جون لهرون مسلسل آڻنديون رهيون هيون. سندس شخصيت اهڙي خوشبودار هئي، جيڪا جتي وڃي، اتي دلين کي مهڪائي آڻي.

ڪيڊٽ ڪاليج لاڙڪاڻي ۾ ٽي ڏهاڪا سندس خدمت جا شاهد آهن. ٽيهه سال انهن نه صرف سنڌ جي مستقبل جي معمارن کي سنڌي ٻولي، ادب، شاه لطيف ۽ سنڌ جي تاريخ کان روشناس ڪرايو، پر چئني صدين کان ايل ڪيڊٽس کي پڻ سنڌي ٻولي ۽ ادب

سجل ادبي مرکز پاران منعقد ڪرايل "يوم لطيف" جي موقعي تي استيج تي ساڄي پاسي کان ويٺل انيس گل عباسي، سرڪش سنڌي، حاجي علي بخش جمالي ۽ ڊاڪٽر بشير احمد شاد (تصوير سچل ادبي مرڪز جي ٿورن سان)

انيس گل عباسيءَ جو نالو ٻڌندي ئي لفظن ۾ نرمي، فڪر ۽ گهراڻي ۽ احساسن ۽ روشني لهي اچي ٿي. هو جوانيءَ جي زماني کان وٺي آخري عمر تائين حسن جا، محبت جا، سنڌ ۽ سڄاڻيءَ جا گيت لکندو رهيو. مون کي اها خوشنصيب حاصل آهي ته ڪيڊٽ ڪاليج لاڙڪاڻي ۾ لڳ ڀڳ پنج سال مون ساڻس گڏ گذاريا، جتي هو تقريبن 10 سال سنڌي شعبي جو سرواڻ رهيو. لاڙڪاڻي جي تاريخ تي سندس دسترس هڪ زنده ڪتاب جيان هئي. سندس شاعريءَ جو مجموعو "اڻپورا ارمان" 2014 ع ۾ شايع ٿيو هو، جيڪو سنڌي ادب ۾ سندس فڪري ۽ تخليقي صلاحيتن جو واضح ثبوت آهي.

کان متعارف ڪرايائين. پڙهائڻ جي معاملي ۾ وڏي مهارت رکندڙ هيو. نه صرف ايترو پر هو آرٽ ڪرافٽ جي شعبي ۾ پڻ ڪنهن کان گهٽ نه هيو. ڪيڊٽ ڪاليج لاڙڪاڻي جي آرڪائيو ۾ سندس محنت سان سوين ننڍا وڏا پٿر، مختلف سائيز جا ٺڪرا ٿانو ۽ ٻيون ڪيتريون شيون سندس فن جون شاهد آهن، جن تي هن ڪيليجرافي ڪئي هئي. شاعري ۽ انيس گل عباسي صاحب هڪ اهڙو چراغ هو، جنهن جي روشنيءَ ۾ سنڌ جي درد، محبت، ۽ خوشبوءِ جا رنگ نظر ايندا هئا. سندس لفظن ۾ سادگي هئي، پر ان سادگيءَ ۾ اهڙي طاقت هئي جو اها پڙهندڙن جي دل کي ڇهي وٺندي هئي. روايتي حدندين ۾ سندس غزل فني توڙي موضوعاتي لحاظ کان اهر حيشيت رکي ٿو. لاڙڪاڻي جي انهن چند شاعرن ۾ سندس شمار ٿيندو هو، جن کي عروضي شاعريءَ ۾ استاد شاعر جي اهميت حاصل هئي.

لاڙڪاڻي جي تاريخ تي سندس دسترس هڪ زنده ڪتاب جيان هئي. مون کيس 2016 کان وٺي مسلسل پنهنجي آفيس ۾ لاڙڪاڻي جي تاريخ تي مضمون لکندي مصروف ڏٺو، جن مان مون ڪجهه پڙهيا پڻ هيا. اهي تاريخي ۽ معلوماتي مضمون هيا، جن ۾ وراهگي کان اڳ ۽ پوءِ واري لاڙڪاڻي جي تاريخ کي بيان ڪيو ويو هو. مهينو ساڳو اڳ به فن تي مون کانسئڻ ان تحقيقي ڪم تي اڳڀرائي بابت پڇا ڪئي هئي. انيس گل عباسي صاحب جي شخصيت ۾ هڪ عجيب سحر هو. هو ڪچهريءَ جو ڪوڏيو ۽ گفتگوءَ جو پڪو هو. نه ڪو ڏيکاءُ، نه ڪي وڏيون دعوائون، رڳو سچائي، محبت ۽ عاجزي. ڪيڊٽ ڪاليج لاڙڪاڻي ۾ هن ڪيترا ئي ڀيرا لطيف ڪانفرنس ڪرائي، جنهن ۾ سنڌ جي ناليوارين هستين کي گهرايائين. پاڻ ڪيترا ئي سال ڪاليج جي مخزن "انڊس" جو ايڊيٽر به رهيو، جتي هن ان مخزن ذريعي ڪيترن ئي نوجوان ڪيڊٽس جي تخليقي صلاحيتن کي سوراڻيءَ ۽ سڌارڻ جو ڪم ڪيو. ان کان سواءِ هن ڪيڊٽ ڪاليج لاڙڪاڻي جي استادن ۽ شاگردن جي تخليق کي گڏائي ٻه ڪتاب پڻ ڇپرايا، جن ۾ هڪ "خوشبو خوشبو خيال" (2000 ع) ۽ ٻيو "وڙو وڙو پنهنجو واس" (2009 ع) شامل آهن. ان کان سواءِ سندس پنهنجي شاعريءَ جو مجموعو "اڻپورا ارمان" 2014 ع ۾ شايع ٿيو هو، جيڪو سنڌي ادب ۾ سندس فڪري ۽ تخليقي صلاحيتن جو واضح ثبوت آهي. افسوس جو وقت پنهنجي تيز رفتاريءَ هن مهربان شخص کي اسان کان جدا ڪري ڇڏيو. ■

"موبائيل فون جو وڌندڙ استعمال: شاگردن جي تعليم ۽ ڪردار تي پوندڙ منفي اثر"

سرمد کوسو

گهرجن، جيڪي شاگردن کي موبائيل جي بيجا استعمال کان روڪين. موبائيل فون هڪ ڪارائتو اوزار آهي، پر ان جو غلط استعمال شاگردن جي مستقبل لاءِ نقصانڪار ٿي سگهي ٿو، جيڪڏهن شاگرد، والدين ۽ استاد گڏجي هن مسئلي تي ڌيان ڏين، ته يقيناً شاگردن کي بهتر ۽ روشن مستقبل ڏانهن وٺي وڃي سگهجي ٿو. موبائيل فون جي غلط استعمال واري مسئلي کي حل ڪرڻ لاءِ ڪيترائي مؤثر متبادل طريقا اختيار ڪري سگهجن ٿا، جن مان هيٺ ڪجهه اهم حل بيان ڪجن ٿا:

- 1. وقت جي مناسب ورهاست (Time Management):** شاگردن کي گهرجي ته هو پنهنجي ڏينهن جو شيڊول ٺاهين، جنهن ۾ پڙهائي، آرام، راند ۽ موبائيل جي استعمال لاءِ وقت مقرر هجي. اهڙي طرح هو فون جي غير ضروري استعمال کان بچي سگهن ٿا.
- 2. تعليمي استعمال کي هٿي ڏيڻ:** موبائيل فون کي مڪمل طور بند ڪرڻ بدران، ان کي تعليمي مقصدن لاءِ استعمال ڪرڻ جي عادت وڌائي وڃي، جيئن آن لائن ليڪچر، اي بڪ ۽ تعليمي ايپس ٽين ٿيون.
- 3. والدين جي نگراني:** والدين کي گهرجي ته هو ٻارن جي موبائيل استعمال تي نظر رکن، اسڪرين ٽائيم محدود ڪن ۽ غير مناسب مواد کان بچاءُ لاءِ ڪنٽرول (Parental Controls) استعمال ڪن.
- 4. اسڪولن ۾ ضابطا:**

اڄ جي جديد دور ۾ سائنس ۽ ٽيڪنالاجي انساني زندگي کي آسان بڻائي ڇڏيو آهي. انهن ئي ايجادن مان هڪ اهم ايجاد موبائيل فون آهي، جيڪا هاڻي هر ماڻهوءَ جي هٿ ۾ موجود آهي. شاگرد به ان جديد اوزار کان محروم ناهن، پر افسوس جو موبائيل فون جو بيجا ۽ غير ضروري استعمال شاگردن ۾ ڪيترين ئي خراب عادت ۽ برائين کي جنم ڏئي رهيو آهي، جيڪو سندن تعليم، صحت ۽ ڪردار تي منفي اثر وجهي رهيو آهي.

تعليم دوران موبائيل فون جو وڌندڙ استعمال شاگردن جي ڌيان کي سخت متاثر ڪري ٿو. جڏهن شاگرد پڙهائي ڪرڻ بدران سوشل ميڊيا، ويڊيو، گيمز ۽ ٻين غير ضروري سرگرمين ۾ مشغول ٿي وڃن ٿا، ته پڙهائيءَ تان سندن ڌيان هٽي وڃي ٿو. نتيجي طور، سندن تعليمي ڪارڪردگي ڪمزور ٿي وڃي ٿي ۽ امتحانن ۾ سٺا نتيجا حاصل ڪرڻ ۾ ناڪام رهن ٿا.

ان کان علاوه موبائيل فون شاگردن ۾ وقت ضايع ڪرڻ جي عادت پيدا ڪري ٿي. شاگرد ڪلاڪن جا ڪلاڪ فون تي ويهي وقت برباد ڪن ٿا، جنهن ڪري هو پنهنجين اهم ذميواريون جهڙوڪ پڙهائي، ورزش ۽ آرام کي نظرانداز ڪن ٿا. اها عادت آهستي آهستي سندن زندگيءَ ۾ سستي ۽ بي ترتيب پيدا ڪري ٿي.

موبائيل فون جو غلط استعمال شاگردن جي اخلاقي قدرن تي پڻ خراب اثر وجهي ٿو. انٽرنيٽ تي موجود غير مناسب مواد شاگردن جي ذهنن کي خراب ڪري سگهي ٿو، جنهن سبب هو غلط راه اختيار ڪرڻ لڳن ٿا. اهڙي صورتحال ۾ والدين ۽ استادن جي ذميواري آهي ته هو شاگردن جي رهنمائي ڪن ۽ کين صحيح ۽ غلط ۾ فرق سمجهائين.

صحت جي حوالي سان به موبائيل فون جو گهڻو استعمال نقصانڪار آهي. ڊگهي وقت تائين اسڪرين ڏسڻ سبب اکين جي روشني متاثر ٿي سگهي ٿي. جڏهن ته مسلسل ويهڻ سان جسماني ڪمزوري، ٽڪاوت ۽ ننڊ جي ڪوت جهڙا مسئلا پيدا ٿين ٿا، خاص طور تي رات جو دير تائين موبائيل استعمال ڪرڻ شاگردن جي ننڊ جي معمول کي خراب ڪري ٿو، جنهن جو سڌو اثر سندن ذهني صلاحيتن تي پوي ٿو. ان کان سواءِ موبائيل فون شاگردن ۾ سماجي لاڳاپن کي به ڪمزور ڪري ٿي. اڳي شاگرد هڪ ٻئي سان ملي وقت گذاريندا هئا، پر هاڻي هو اڪثر اڪيلا فون ۾ مصروف رهن ٿا، ان سان سندن سماجي مهارتون گهٽجن ٿيون ۽ هو ٻين ماڻهن سان ڳالهائڻ ۾ به هٻڪ محسوس ڪن ٿا.

ان مسئلي جو حل اهو آهي ته شاگرد موبائيل فون جو استعمال محدود ڪن ۽ ان کي صرف تعليمي مقصدن لاءِ استعمال ڪن. والدين کي گهرجي ته هو پنهنجي ٻارن جي سرگرمين تي نظر رکن ۽ کين صحيح رستو اختيار ڪرڻ ۾ مدد ڪن. اسڪولن ۾ به اهڙا ضابطا ٺاهڻ

تعليمي ادارن ۾ موبائيل فون جي استعمال بابت واضح قانون هجڻ، جيئن ڪلاس دوران فون استعمال ڪرڻ تي پابندي.

- 5. متبادل سرگرمين کي فروغ ڏيڻ:** شاگردن کي راندين، ڪتاب پڙهڻ، مصوري ۽ اهڙين ٻين تخليقي سرگرمين ڏانهن راغب ڪيو وڃي، جيئن هو موبائيل کان پري رهن.
- 6. شعور ۽ آگاهي پيدا ڪرڻ:** شاگردن کي موبائيل جي نقصان بابت آگاهي ڏني وڃي ته جيئن هو پاڻ ئي ان جي غلط استعمال کان پاسو ڪن.
- 7. سٺي صحبت:** سٺن دوستن سان گڏ رهڻ سان شاگردن ۾ مثبت عادتون پيدا ٿين ٿيون، جڏهن ته خراب صحبت کان بچڻ ضروري آهي.
- 8. رات جو موبائيل کان پاسو:** سمهڻ کان اڳ موبائيل استعمال نه ڪرڻ گهرجي، جيئن سٺي ننڊ ملي ۽ صحت بهتر رهي.

نتيجو:

جيڪڏهن شاگرد، والدين ۽ استاد گڏجي انهن طريقن تي عمل ڪن، ته موبائيل جي غلط استعمال کي گهٽائي سگهجي ٿو ۽ شاگردن

پلاسٽڪ جو استعمال انسان ۽ ماحول لاءِ ھاجيڪار

علي نواز راھمون

پلاسٽڪ جي گدلاڻ جديد دنيا جي سڀ کان وسيع ۽ سنگين ماحولياتي بحرانن مان هڪ بڻجي چڪي آهي. ڪچري جي پرچي ويل جاين، شهرن ۾ پاڻيءَ جي نيڪال جي بند نالين ۽ گدلاڻ ڀريل درياھن کان وٺي سمنڊن تائين، استعمال ٿيل پلاسٽڪ ھاڻي انسانيت ۽ فطرت جي تنگ لڳاپي جي سڃاڻپ بڻجي ويئي آهي.

جيتوڻيڪ پلاسٽڪ جي گدلاڻ هڪ عالمي مسئلو آهي، پر ان جي شدت، ذريعا ۽ اثر هڪ ملڪ کان ٻئي ملڪ تائين تمام گھڻا مختلف آهن.

عالمي اندازي موجب، 1950 ع واري ڏھاڪي کان وٺي ھينئر تائين 9 ارب ٽن کان وڌيڪ

پلاسٽڪ پيدا ڪئي ويئي آهي، پر ان مان 10 سيڪڙو کان به گھٽ ري سائيڪل ٿي سگھي آهي. باقي پلاسٽڪ يا ته ساڙي ويئي آهي، يا زمين ۾ پوري ويئي آهي يا سڌو قدرتي ماحول ۾ داخل ٿي ويئي آهي. هر سال لکين ٽن پلاسٽڪ برساتن، ٻوڏن، ڪمزور ڪچري جي نظامن ۽ ٻي قابو استعمال سبب درياھن ۽ سمنڊن ۾ پھچي ٿي. هڪ دفعو جڏهن پلاسٽڪ ماحول ۾ داخل ٿئي ٿي ته اها ڏھاڪن تائين ختم نٿي ٿئي، پر ٽن ٽڪرن جي صورت ۾ مائڪرو پلاسٽڪ بڻجي پائي، مٽي ۽ خوراڪ جي زنجيرن کي گدلو ڪري ٿي.

پلاسٽڪ جي آلودگي جو سڀ کان گھڻي جوڳو اشارو اهو آهي ته، هر سال ڪيتري پلاسٽڪ سمنڊن ۾ داخل ٿئي ٿي. تازين عالمي رپورٽن موجب، هندستان سمنڊ ۾ پلاسٽڪ جو فضلو ڇڏڻ ۾ سڀ کان اڳيان آهي، جتي هر سال لڳ ڀڳ 126.5 ملين

پلاسٽڪ جو استعمال تمام گھڻو وڌيڪ آهي. جيتوڻيڪ امير ملڪن وٽ عام طور تي بهتر طريقي سان ڪچرو گڏ ڪرڻ جا نظام آهن، پر پيدا ٿيندڙ پلاسٽڪ جو وڏو مقدار ري سائيڪلنگ جي ڍانچي تي شديد دٻاءُ وجهي ٿو. ان کان علاوه، ڪيترن ئي سالن تائين ترقي يافتہ ملڪ پنهنجو پلاسٽڪ فضلو غريب ملڪن ڏانهن موڪليندا رهيا آهن، جنهن سان مسئلو حل ٿيڻ بدران ماحولياتي بار پين تي منتقل ٿيو.

عالمي تحقيق موجب، چين دنيا

جي غلط نموني سان منظر ڪيل پلاسٽڪ فضلي جو لڳ ڀڳ 27.7 سيڪڙو حصو رکي ٿو. انڊونيشيا لڳ ڀڳ 10.1 سيڪڙو، فلپائن 5.9 سيڪڙو، ۽ ویتنام 5.8 سيڪڙو حصو رکن ٿا. سري لنڪا تقريبن 5 سيڪڙو، ٿائيلينڊ 3.2 سيڪڙو، مصر 3 سيڪڙو، ملائيشيا 2.9 سيڪڙو، نائيڇيريا 2.7 سيڪڙو ۽ بنگلاديش لڳ ڀڳ 2.5 سيڪڙو حصو رکن ٿا.

اهي انگ اکر هڪ تلخ حقيقت کي اجاڳر ڪن ٿا. پلاسٽڪ آلودگي جو دارومدار صرف پلاسٽڪ جي استعمال تي ناهي، پر ان جي انتظام تي آهي. ڪمزور ميونسپل خدمتون، ناقص ڪچري خانا، محدود ري سائيڪلنگ سهولتون ۽ قانونن تي عملدرآمد جي ڪوت پلاسٽڪ کي ماحول ۾ داخل ٿيڻ جو موقعو ڏين ٿا. ڪيترن ئي ترقي پذير ملڪن ۾ ڪچرو کليل نموني روڊن رستن تي اڇلايو يا ساڙيو وڃي ٿو، جنهن سان زهريلو دونهون نڪري ٿو، جيڪو انساني صحت کي نقصان پهچائي ٿو ۽ هوا جي گدلاڻ وڌي ٿي.

پلاسٽڪ آلودگي جا ماحولياتي اثر انتهائي سنگين ۽ آهستي آهستي ناقابل واپسي بڻجي رهيا آهن. ان سان سامونڊي ماحولياتي نظام سڀ کان وڌيڪ متاثر ٿين ٿا. پلاسٽڪ جو فضلو سامونڊي جاندارن کي قاسائي ٿو، مرجان جي چٽن کي ڊٻائي ٿو ۽ مڇين، پکين ۽ ڪيچن جي خوراڪ بڻجي ٿو. مائڪرو پلاسٽڪ ھاڻي دنيا جي سڀ کان گھري سمنڊن ۽ آرڪٽڪ برف ۾ به ملي چڪو آهي، جيڪو ظاهر ڪري ٿو ته ڌرتيءَ جو ڪو به حصو ان کان محفوظ ناهي. جڏهن اهي ذرا خوراڪ جي زنجير ۾ مٿي وڃن ٿا ته آخرڪار مڇي، پيشڻ جي پاڻي ۽ ايسٽائين جو هوا جي ذريعي انسانن ڏانهن موٽي اچن ٿا.

نئين سائنسي تحقيق پلاسٽڪ جي گدلاڻ کي انساني صحت سان به ڳنڍي ٿي. مائڪرو پلاسٽڪ انساني رت، ڦڙن ۽ حتي پليسٽينا ۾ به مليا آهن. جيتوڻيڪ تحقيق جاري آهي، پر سائنسدان خبردار ڪن ٿا ته پلاسٽڪ ۾ استعمال ٿيندڙ ڪيميائي جزا هارمونل نظام کي متاثر ڪري سگھن ٿا، مدافعتي نظام کي ڪمزور ڪن ٿا ۽ دائمي بيمارين جو خظرو وڌائي سگھن ٿا.

پاڪستان جهڙن ملڪن لاءِ عالمي درجابنديون هڪ خبردار ڪندڙ سبق آهن. تيزي سان وڌندڙ آبادي، پلاسٽڪ جو وڌندڙ استعمال ۽ ڪمزور ڪچرو انتظامي نظام ملڪ کي سخت پلاسٽڪ آلودگي جي خطري ڏانهن ڌڪي رهيا آهن. جيتوڻيڪ پلاسٽڪ بيگن تي پابنديون ۽ پاليسي فرير ورڪ موجود آهن، پر انهن تي عملدرآمد ڪرڻ جي ضرورت آهي. ■

ڪلوگرام پلاسٽڪ سمنڊ ۾ وڃي ٿي. چين ٻئي نمبر تي آهي، جيڪا لڳ ڀڳ 70.7 ملين ڪلوگرام سان سمنڊ ۾ موڪلي ٿي، جڏهن ته انڊونيشيا ساليانو تقريبن 56.3 ملين ڪلوگرام پلاسٽڪ سمنڊ ۾ داخل ڪري ٿو. برازيل چوٿين نمبر تي آهي، لڳ ڀڳ 38 ملين ڪلوگرام سان، ۽ ٿائيلينڊ ان کان پوءِ لڳ ڀڳ 22.8 ملين ڪلوگرام سان اچي ٿو. فهرست ۾ اڳتي ميڪسيڪو (تقريبن 3.5 ملين ڪلوگرام)، مصر (2.5 ملين ڪلوگرام)، آمريڪا (2.4 ملين ڪلوگرام)، جاپان (1.8 ملين ڪلوگرام) ۽ برطانيا (تقريبن 703 هزار ڪلوگرام) شامل آهن.

اهي انگ اکر صرف آبادي يا استعمال جي سطح کي ظاهر نٿا ڪن، پر اهي سڌو سنئون ڪچري جي انتظام، درياھن جي ڪنٽرول ۽ سامونڊي حڪمراني ۾ موجود ڪمزورين ڏانهن اشارو ڪن ٿا. وڏين آبادين ۽ تيز شهري واڌ ويجهه وارن ملڪن ۾ اڪثر ڪچرو گڏ ڪرڻ ۽ محفوظ نموني سان ضايع ڪرڻ ۾ ڏکيائون پيش اچن ٿيون، جنهن سبب پلاسٽڪ پاڻيءَ جي وهڪرن ۾ داخل ٿي وڃي ٿي. ٻوڏون ۽ ناقص طريقي سان منظر ڪيل ڪچري خانا ان کي وڌيڪ تيزيءَ سان وهڪرن ۾ داخل ڪن ٿا، خاص طور تي ڏکڻ ۽ ڏکڻ اوڀر ايشيا ۾.

جڏهن ملڪن جي، ڪُل پلاسٽڪ فضلي جي پيداوار جي بنياد تي درجابندي ڪئي وڃي ٿي ته، هڪ مختلف تصوير سامهون اچي ٿي. ان درجابندي ۾ آمريڪا سڀ کان اڳيان آهي، جيڪو هر سال لڳ ڀڳ 34 ملين ٽن پلاسٽڪ فضلو پيدا ڪري ٿو. هندستان ٻئي نمبر تي آهي، لڳ ڀڳ 26 ملين ٽن سان، جڏهن ته چين ساليانو تقريبن 21 ملين ٽن پيدا ڪري ٿي. برازيل لڳ ڀڳ 10 ملين ٽن، انڊونيشيا 9 ملين ٽن ۽ روس تقريبن 8 ملين ٽن پلاسٽڪ فضلو پيدا ڪن ٿا. جرمني ساليانو لڳ ڀڳ 6.6 ملين ٽن، برطانيا 6.4 ملين ٽن، ميڪسيڪو تقريبن 5.9 ملين ٽن ۽ جاپان لڳ ڀڳ 4.8 ملين ٽن پلاسٽڪ فضلو پيدا ڪن ٿا.

اها درجابندي خاص طور تي وڌيڪ آمدني وارن ملڪن ۾ استعمال تي ٻڌل معيشتن جي ڪردار کي اجاڳر ڪري ٿي، جتي في فرد

غزل

نوید ناز پٽي

ننڍ ڪي چڻ وڪون ڪڍي هاڻي
خواب ڪوئي نه ٿو آڻي هاڻي

سار جو باغ ٿو سڙي مون ۾
پيار جو گل به ٿو چڻي هاڻي

هو اچڻ جو چڻي ويو آهي
ڪير تارا يڪو ڳڻي هاڻي

ڪاڪ خالي ڪري ويو راتو
هٿ مومل پئي هڻي هاڻي

غزل

شيخ نديم

جذبا ڪٿا ڪارڻ نه ڪر
قاتل هيو شابش نه ڪر

هڪ عڪس آڻي رقص ۾
پل پل هٽي آتش نه ڪر

ڏيئا! پري ڪر سوچهرو
اکڙين اڳيان تابش نه ڪر

دل جو تئل شيشو ڳنڍڻ
اي درد! تون ڪوشش نه ڪر

اچلي خيالي ڪوهه ۾
اٿين شام جو گردش نه ڪر

سڪ سوز سان جيئڻ نديم
لڙڪن سنڌي بارش نه ڪر

غزل

وفا جانوري

ڪشوري رات ٿي آ وئي سڄو ٿي ڳوٺ خوشبوءِ ويو
هوا ۾ ڏلف چوڙيا ٿي سڄو ٿي ڳوٺ خوشبوءِ ويو

پريان کان چند اڀري پيو چمن تي گيت اتر پيو
وڏي مهڪار آهي ٿي سڄو ٿي ڳوٺ خوشبوءِ ويو

گلن ۾ واسرا آهن وڻن ۾ سور مهڪي پيو
فضا ۾ ڇا نه آ مستي، سڄو ٿي ڳوٺ خوشبوءِ ويو

جڏهن تو پير رستن تي رکيا هئا جيئن او جانا
ته هر ڪا واٽ مهڪي پئي، سڄو ٿي ڳوٺ خوشبوءِ ويو

اچڻ تنهنجو اهو ڪنهن عيد جي ٿي هو جشن وانگي
کلي توسان ملي سرتي، سڄو ٿي ڳوٺ خوشبوءِ ويو

غزل

نماڻو صديق مهيسر

زندگي کان فرار ٿيندي ٿي وڃي
پوءِ به ڇو بي قرار ٿيندي ٿي وڃي

عاشقي ۾ وئي رنگي آ هر گهڙي
اڄ خزان پي بهار ٿيندي ٿي وڃي
ڪو نه آڻي درد ۾ مون کي ڏسڻ
هر لمحو انتظار ٿيندي ٿي وڃي

چوڳي تان ٿو ڏسان هن کي پيو
ڄڻ اکين جو خمير ٿيندي ٿي وڃي

در گهڙي مون کان سوا گهاري نه ٿي
پوءِ به ڇو بيزار ٿيندي ٿي وڃي

ڏس 'نماڻي صديق' سان گڏجي ڪڏهن
عاشقي خوش گوار ٿيندي ٿي وڃي!

*

ڪئي جنهن سان چڱائي مون
ڏني ان جي ڏنگائي مون

پلائي جو ته جڳ ناهي
ڪئي پوءِ پي پلائي مون

ملي گڏجي ڏنئون ڏکڙا
نه ڪنهن جي دل ڏکائي مون

ملي غيرن سان ويا پنهنجا
تڏهن منزل مٽائي مون

سدائين هن کي ساريندي
عمر پنهنجي وڃائي مون

سدا پنهنجي هلاهي تو
نه پنهنجي ڪا هلاهي مون

رهان ٿو نيباز نوڙت ۾
ڪئي ناهي وڏائي مون

نه ڪنهن جو حق کاڌو مون
نه ڪنهن جي شئي قبائي مون

مگر تنهنجي انا ۾ آ
ڏکي ڏاڍي نپائي مون

نپائيندس 'نماڻي' سان
رکي ناهي مدائي مون .

واڻي

مير حاجن مير

چنڊ مسافرات جو
جهانيون پاڻي ٿو

تنهنجي درشن ڏيد لڻ
تنهنجي درد فراق ۾

راڻو ڳائي ٿو
تنهنجي درشن ڏيد لڻ

ڪهڙي ڪنڊ تي ٿو وسين
پنڊ پچائي ٿو

تنهنجي درشن ڏيد لڻ
راتيون جاڳي روڳ ۾

ڳل پساڻي ٿو
تنهنجي درشن ڏيد لڻ

نظم

درد هوش محمد ابڙو

مهتاب ٿي لڪي تو مهتاب جي ڪهاڻي
دنيا ڪڏهن نه ٿيندي، هيءَ پيار ۾ پراڻي

لهرون هوا جون نظرون، مرڪن ٿا خواب پيارا
گيتو جهان آهي، پوڙها نه ٿيا ڪنارا
بيٺي وفا جي ٻولي، مرڪي پئي مهائي
دنيا ڪڏهن نه ٿيندي، هيءَ پيار ۾ پراڻي.

ڪينجهر جو ساڳيو سينو، ساڳيا پڪي نه آيا
هن دوز جاز ڪهڙا، آهن الڻ وڃايا؟
نوري نماز جهڙي، نروار ٿي نماڻي
دنيا ڪڏهن نه ٿيندي، هيءَ پيار ۾ پراڻي.

تارا به جاڳي جهونا، ٿيندا جهان ڏسندو
ڌرتي نه ٿيندي پوڙهي، هو آسمان ڏسندو
جبلن جو ڳوٺ ڳورو، جهانجي پئي جوڳيائي
دنيا ڪڏهن نه ٿيندي، هيءَ پيار ۾ پراڻي.

سڪ جا سڳا سڳورا، ٿيندا نه ساڻ تائين
دنيا تڳي پئي ٿي، فطرت ويساڻ تائين
هي در گواه آهي، ٿيندي نه موڪلائي
دنيا ڪڏهن نه ٿيندي، هيءَ پيار ۾ پراڻي.

جهونو ڏيئو وسي ويو، اونداڻ ٿي نه آهي
ڏس چاهه جو زمانو، چنڊ کي پڪي ٿو چاهي
ڏڪندي نئين نظر سان، سڪ ڪونه ٿيندي ساڻي
دنيا ڪڏهن نه ٿيندي، هيءَ پيار ۾ پراڻي.

دنيا ته وقت آهي ۽ وقت سخت آهي
زردار جي حصي ۾، تاريخ تخت آهي
اک ”درد“ هوش محمد، آ تنهنجي عارفائي
دنيا ڪڏهن نه ٿيندي، هيءَ پيار ۾ پراڻي.

غزل

نيڪ محمد نارائي

ٽڪرا ٽڪرا ٿي ويس مان
ڇا هيس ڇا ٿي ويس مان

دوستي تونسان اول نپائي
رسوا رسوا ٿي ويس مان

تون مڃي وئين موسم جيان
اڏورو خواب ٿي ويس مان

شهر سڄي ۾ منجهه ”نارائي“
هڪڙو تنها ٿي ويس مان.

نثري نظم

سرمڊ گل پٽو

سمند تمام گهرو آهي
۽ پري پري تائين رڳو انڌيرو

منهنجي من ۾ تڙپ
سمند جي گهراڻيءَ جيتري

تو سان هڪ ٿيڻ جي جستجو ايتري
جوانڌيرن کي به روشن بڻائي

تو کي ماڻي ونان. ■

نثري نظم

رحيمداد جوڳي

خبر ناهي جو
مرڻ کان پوءِ

پنهنجي مٿان مٿي ۽ جا

يلا سهي ڪيئن سگهبا؟

جيئري ته

پنهنجي مٿان هن تنهن وارو
ڪمبل به سهي نٿو سگهجي!

بهار جي موسم جو نظم
هر هنڌ

گل ٿڙيا هوندا

هن جڏهن تهڪ ڏنا هوندا!

۽ سندس

ڪارن ڪارن وارن ۾

گل گل جي خوشبوءِ لهي آڻي هوندي
جڏهن هن وار چنڊيا هوندا.

غزل

جلال شيخ

درد منهنجي جي دوا ڪوئي ڪري
هي زخمر تازو آهي ڪوئي پري

دل مٿان گهرو وڏو هي گهڻا آ
برف وانگر جان منهنجي ٿي ڳري

هاڻ زخمن کي لڪايان ڪيئن مان
ڪونه ٿي اڻ ٿڻ اڃان منهنجي مري

دل مٿان آهي ستم هي يار جو
هانءُ منهنجو ڦٽ ڏسي پيو ٿو ڪري

خوش گذارڻ ٿو گهران ڪجهه وقت مان
جيءُ ڳڻتئين ۾ پيو منهنجو جُهري

لوڻ برڪي ويو ڦٽن تي آ ’جلال‘
دل ڏڪن مان هاڻ ٿي نڪرڻ گهري.

نظم

محمد هاشم راجڙ

سڄي رات سڌڪا پيريندو رهي تو
الهي ڪير ڪنهن کي سڏيندو رهي تو

دردن جا دل ۾ ڪو ديرا آڏي ويو
۽ نيٺن جي آڳر ۾ پيرا ڇڏي ويو

سپنن ۾ ايندو ۽ ويندو رهي ٿو۔

يلا پيار کي ڪير روڪي سگهيو آ
يلا سار کي ڪير روڪي سگهيو آ
زمانو آ ظالم جهليندو رهي ٿو۔

موتي اچڻ جو چڻي ڪونه آيو
الهي ڪهڙو ويڙهو وڃي هن وسايو
هاشم راهون تڪيندو رهي ٿو۔

اميد

عارف چانڊيو

اميد هت ۾

هت ۾ سڪو جهلي هن سوچيو:
”آءُ هڪ خواب خريد ڪندس:

خواب دنيا کي بهتر بڻائڻ جو“

*

انساني بازار
اڪيون وڪري لاءِ

پر خواب مفت

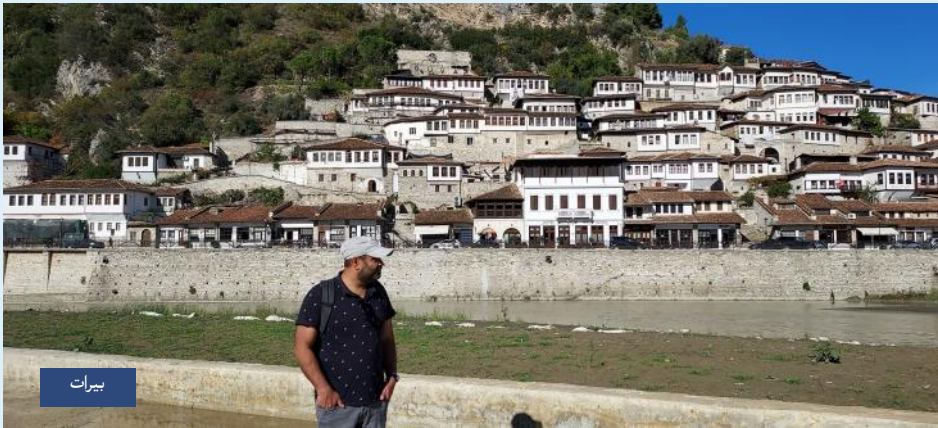
اميد وڪري لاءِ
صرف انهن لاءِ

جن وڃائي آهي...

رحمدلي وڪري لاءِ
صرف انهن لاءِ

جن کي ضرورت آهي.

زندگي جي بازار ۾، اسين سڀ واپاري آهيون.

بیرات

دیورس

بیهاري، پنڌ ٿي پنڌ گھمڻ لاءِ نڪتاسين. روڊ پار ڪري شهر جي پاسي وياسين. جتي رومن ايمفيٿيٽر جا مشهور تاريخي آثار موجود هئا. دورس ۾ سياح کي گھڻا نه هئا هي شهر اصل ۾ سامونڊي ڪناري تي هجڻ جي ڪري گرمين ۾ وڌيڪ سياحن کي پاڻ ڏانهن مائل ڪري ٿو. جتي ماڻهو اچي سمنڊ ڪناري پائيءَ ۾ وهنجي وري اچي اس ۾ بت کي سيڪي ۽ اتي ئي ويٺو هجي. ماني ٽڪي کائڻ پيشڻ به اوسي پاسي ۾ ئي هجي ٿي. کجيءَ جا وڻ به اوسي پاسي ۾ جار نظر آيا. شهر ۾ صفائي به تمام سٺي نظر آئي.

ايدريانڪ سمنڊ ۾ پري پري تائين ٻيڙيون نظر آيون. اسان البانين ڪاليج دورس جي پاسي کان ٿيندا اچي هڪ پٿريلو رستي تي چڙهياسين. ٿورو هلڻ کان پوءِ ئي اسان رومن ايمفيٿيٽر جي آثارن وٽ پهتاسين. ايمفيٿيٽر جي لاءِ چيو وڃي ٿو ته، رومن دور جو بلڪن جي علائقي ۾ هي ان دور جو وڏي ۾ وڏو ٿيٽر هو، جتي 20 هزار ماڻهن جي ويهڻ جي گنجائش هئي. ڪنهن حد تائين اهو تاريخي هنڌ سنڀاليو ته هو، پر ان جي اڃا به وڌيڪ سار سنڀال لهن جي ضرورت هئي.

اتي اوسي پاسي ۾ ٻيون به تاريخي جايون آهن، جيئن پنجين صديءَ ۾ اڏيل دورس جي قلعي جو وڻيشن ٽاور ۽ ان جون وچولي دور جون پٿيون، يا بازنطيني دور جو بازنطيني فورم، جيڪي ماڻهو اتان هلندي هلندي ٿي ڏسي سگهي ٿو اتان واپسيءَ تي اسان شرواني اسڪوائر تي آياسين. ان اسڪوائر تي ڪافي ماڻهو آيا ويا پي. اتي موجود شهر جي جامع مسجد به موجود آهي، جتي اڏان جو آواز نصب ٿيو اسڪوائر تي کجيءَ جي وڻن جي وچ ۾ ٺهيل قهارو ماحول کي خوبصورت بڻائي رهيو هو اسڪوائر جي اوسي پاسي ڪافي دڪان هئا. مون کي جتي تصويرون ڪيائين هيون ته ان لاءِ مون اينديءَ کي پي چيو، جنهن خوشيءَ سان منهنجون تصويرون ڪيائون.

ڪي نوجوان ڇوڪرا توڙي وار چڙيل وڏن وارن واريون ڇوڪريون پنهنجيون سائيڪلون بيهاري اتي موجود بئچن تي ويهي پنهنجو وقت گذاري رهيو هو. وار کليل ڇوڪرين کي ڏسي مون کي اتي شمن علي ميرالي جو ڳاييل گانو ”تنهنجا وار کليا، هاڻي واءِ گهلي نه گهلي“ ياد آيو. مون اتي ٿورو مشڪيو. ايندي به سوچيندو هوندو ته هي ڇو پيو مشڪي.

اتان موٽي اسان ويجهو ٿي هڪ ڪيفيتيريا تي اچي چانهه پائيءَ لاءِ ويٺاسين. اتي ڪر ڪندڙ سڀ نوجوان ڇوڪريون هيون. اسان اتي اڃا چانهه پيئي پي ته اتي هڪ لاڏاڻو قبيلي يعني جيسي نسل جي هڪ نوجوان ڇوڪري اندر آئي، جيڪا شايد اتي به ماڻهن کان پيسن جي مدد وٺڻ آئي هوندي. اهي جيسي نسل جا ماڻهو ڪافي خوبصورت به ٿين ٿا، خاص ڪري انهن جون عورتون. ان ڪيفيتيريا تي ڪر ڪندڙ هڪ ڇوڪريءَ سان يڪو ڳالهائڻ شروع ڪيو، ۽ اسان جيڪو وقت اتي ويٺا هئاسين، انهن پاڻ ۾ ڪچهري پي ڪئي. آءٌ ان کان ڏاڍو متاثر ٿيس.

واپسيءَ تي مون تحسس مان ايندي کان پڇيو ته، هي پاڻ ۾ ڪهڙي ڪچهري ڪري رهيو هو؟ مون کيس اهو به چيو ته، ڪيفيتيريا تي ڪر ڪندڙ ڇوڪريءَ جو رويو هن ڇوڪريءَ سان تمام پيار ۽ پنهنجائپ وارو هو، جنهن مون کي ڏاڍو متاثر ڪيو. ايندي ڪلندي چيو ته، اها ڪيفيتيريا واري ڇوڪري هن کان پڇي رهي هئي ته، گهڻي وقت کان پوءِ آئي آهين، يڪو ڪٿي هئين؟ جنهن تي جيسي ڇوڪريءَ ٻڌائين پي ته، سندس والدين بيمار هئا ۽ هن انهن جي پرڳڻو لڏي پئي. وڌيڪ ڪيفيتيريا واري ڇوڪريءَ ان کان پڇو ته، ڇا توڙي ڪٿي آهي يا اڃا نه؟ تنهن تي جيسي ڇوڪريءَ ورائيس ته، نه اڃا منهنجي عمر ننڍي آهي ۽ شادي لاءِ في الحال ناهي سوچيو.

مون ايندي کي چيو ته، اوهان ماڻهن جو فقيرن سان رويو تمام بهترين آهي، جنهن مون کي ڏاڍو متاثر ڪيو آهي. آءٌ اتي سوچيندو رهيس ته، اها جيسي ڇوڪري هاڻي ماڻهن کان ڪجهه پيسا وٺي، گهر جو ڪوراشن پائي وٺي، گهر ويندي، جتي سندس پوڙها والدين انتظار ڪندا هوندا، اهي کيس گهر صحيح سلامت واپس اچڻ تي خوش ٿيندا، اهي گڏجي ماني کائيندا، سڄي ڏينهن جا حال احوال ڪندا ۽ جيسي پنهنجي شاديءَ جي باري ۾ خواب ڏسندي ۽ پاڻ کي هڪ ڪنوار جي روپ ۾ ڏسندي هوندي.

بهرحال اسان اتان هلندا هلندا اچي سمنڊ جي ڪناري پهتاسين، جتي اسان ٿورو اڳتي پنڌ ڪرڻ جو سوچيو ماحول نومبر جي هوندي به ٿورو گرم پي لڳو. ڪافي ريسٽورنٽس، بار کليل هئا، پر ماڻهو گهٽ هئا. ماڻهن جي سهولت لاءِ ويهڻ جون ڪافي جايون هيون، جتي سيمينٽ سان اڏيل ٿلها، ڪاٺ سان ٺهيل فرش، ڪرسيون ۽ اس کان بچڻ لاءِ مختلف جاين تي ننڍيون ننڍيون چٽيون پڻ لڳل هيون. هڪ جاءِ تي هڪ ڪٽو، گرمي کان بچڻ لاءِ اهڙي ئي قسم جي هڪ چٽ جي هيٺان آرام سان ويٺو هو. ايندي ٻڌايو ته اسان وٽ اتي جا سياح سامونڊي رستي تمام گھڻا ايندا آهن. ائين واقعي هوندو به، ڇاڪاڻ ته ايدريانڪ سمنڊ جي هڪ پاسي البانيا ۽ بالٽن جا ٻيا ڪجهه ملڪ، ته ٻئي پاسي اٽلي آهي ۽ مفاصلو به ڪو ايترو گھڻو ناهي.

اڃا ڪر گھڻو سو اسان دورس کي خداحافظ چئي اتان نڪرڻ جي ڪئي. ■

بلقان جي ملڪن: البانيا، ڪوسوو ۽ نارٿ ميسيدونيا جو سفر

بیرات، دورس ۽ جيسي

بیرات جي قلعي کان هيٺ لهي اسان شهر جو رخ ڪيو. ماڻهو مفت ۾ پنهنجي گاڏي پارڪنگ ۾ کڻي به بيهاري سگهي ٿو. سو گاڏي بيهاري اسان پنڌ گھمڻ لاءِ نڪتاسين. سڀ کان پهريان، ايندي، هڪ ننڍڙي بيڪري قسم جي دڪان تي وٺي هليو ۽ ٻڌايائين ته، هيءَ شئي هتان جي مشهور مٺين شين ۾ اچي ٿي. اها وٺي کاڌيسين. شايد ان کي مائونٽ بلاٽڪ جي

عبدالله عثمان مورائي

نالي سان به پئي سڏين. وڪڻڻ واريون به نوجوان ڇوڪريون هيون، جن مون سان به ٿورو انگريزيءَ ۾ ڳالهائيو ته، ڪير ۽ ڪٿان جو آهين؟ کين ڪپڙا مغربي يعني پينٽ ۽ شرٽ پهريل هئا. بهترين نموني سان پنهنجو ڪاروبار ٿي هلايائون. اسان هلندا رهياسين، اينديءَ کي ڪافي ڄاڻ هئي، جنهن شين جي باري ۾ ٻڌايو ٿي.

پهاڙن تي گهرن جون دريون ڪافي تعداد ۾ نظر اچن ٿيون. گھمندي گھمندي اينديءَ مون کي 18هين صديءَ ۾ قائم ڪيل خلوتي صوفي طريقي جي هڪ خانقاه خلوتي تڪيه تي وٺي هليو، جتي ترڪن جي فن تعمير واري انداز واري بادشاهي مسجد ٺهيل هئي، ۽ اتي هڪ ڪمرو ٺهيل هو، جنهن ۾، اينديءَ ٻڌايو ته، اتي صوفي رقص ٿيندو آهي. ٿي سگهي ٿو اهو ساڳيو رقص جيڪو صوفي قونية (ترڪي) ۾ مولانا جلال الدين روميءَ جي مزار تي ڪندا آهن. ان سماع واري ڪمري جي چوگرد پٿين تي الله سائين جا نوانوي نالا پڻ لکيل هئا ۽ اندر داخل ٿيڻ وارو دروازو ننڍو هو، شايد ان ڪري ته جيڪو به ان ڪمري ۾ داخل ٿئي ته، پنهنجو ڪنڌ جهڪائي داخل ٿئي.

سڄي عمارت پٿر جي ٺهيل هئي. اڳڻ به پٿر جي سرن جو هو، جنهن جي وچ تي هڪ ڪوهه ۽ ان جي مٿان ڪوهه مان پائي ڪيڏڻ لاءِ چرخو لڳل هو. ڪوهه

کان ٿورو پري هڪ وڻ به نظر آيو، جنهن مان شايد اونهاري جي مند ۾ وڻ تي پکين جي آڪيري مان پکي اچي ان ڪوهه تان پائي پيشندا هوندا. جنهن به اهو وڻ پوکيو ۽ ڪوهه کوٽرايو هوندو، ان کي ان جي هن عمل جو ثواب ضرور ملندو هوندو، شايد اتي ڪن مزارن جو ڪمرو به هو، پر ان جو دروازو وقت بند هو.

اسان واپس اچي اوسر درياهه جي مٿان اڏيل پل تان اچي، ڪجهه وقت لاءِ نظارو ڪيو ۽ پل پار ڪري شهر جي ٻئي پاسي اچي وياسين، حتان بيرات شهر جون هڪ هزار هڪ دريون نظر اچن ٿيون. پهاڙيءَ تي ٺهيل گهر ۽ انهن جون دريون تمام گھڻي تعداد ۾ آهن، جيڪي سياحن کي پاڻ طرف مائل ڪن ٿيون. مون اتي سوچيو ته، اصل ۾ اهي رات جو وڌيڪ مڙو ڪنديون هونديون، جڏهن سڀني درين مان روشني ٻاهر ايندي هوندي، پر هن دفعي رات تائين مون وٽ رهڻ جو وقت نه هو. شهر جي مٿان پهاڙيءَ تي اڏيل بيرات جو قلعو به نظر آيو پي، جيڪو اسان صبح جو گھمي آيا هئاسين.

بیرات جي اوسي پاسي ان پهاڙ جو نالو ”تومور“ آهي، جيڪو ڪنهن نومور بابا نالي آهي، جنهن جو ذڪر البانيا جي لوڪ ڪهاڻين ۽ عقيدن ۾ ملي ٿو. اڄوڪي دور ۾ ان کي حاجي بخاشا ولي صوفي سلسلي جا عقيدتمند ان کي حضرت عباس ابن علي ع سان پڻ ڳنڍين ٿا ۽ پيو ته اتي ڪي بزرگ دفن پڻ آهن. عيسائي وري بيبي مريم ع جي نالي تي هن پهاڙ کي مقدس سمجهن ٿا. بهرحال ائين ڪٿي چئجي ته، نومور پهاڙ جي، پنهي يعني مسلمانن ۽ عيسائين وٽ هڪ خاص اهميت آهي. نومور پهاڙ پائي مهيا ڪرڻ جو وڏو ذريعو پڻ آهي ۽ اتي گھوڙي ۽ گدھ جي سواري، اسڪينگ ۽ پائيءَ ۾ تيز تيز چين سان ٻيڙيون هلائڻ جهڙيون راڻديون مشهور آهن.

اسان ڪافي وقت اوسر درياهه جي ٻئي پاسي گھمندا رهياسين، جتي ماڻهن دڪان تي ٻاهران ويٺي ويٺي ڪچهري ڪندي نظر آيا. گهرن جي ٻاهران گلن جون ڪونڊيون ۽ ٻيا پوتا ڏسي اندازو ٿيو ته، هتي ماڻهو گل ۽ پوتا پوکڻ کي پسند ڪن ٿا. اسان اوسر درياهه تي اڏيل هڪ ٻي پل پار ڪري ڪار جي پارڪنگ ۾ پهچي وياسين ۽ هڪ دفعو وري اسان جو سفر شروع ٿيو.

اسان جي اڳلي منزل البانيا جو، مشهور، سامونڊي ڪناري وارو شهر دورس هيو. اسان تيزيءَ سان ان طرف وڌندا رهياسين. رستي سان ويندي مون محسوس ڪيو ته، ايندي ڪوشش ڪري رهيو هو ته، هو مون کي هڪ سياح جي حيثيت ۾ وڌ کان وڌ پنهنجي ملڪ بابت ڄاڻ ڏئي، پاڻ ڇيائين ته، سندس ٿورڙ ڪرائڻ واري ڪمپني اڃا نئين آهي ۽ هو ۽ سندس دوست، جيڪي سندس حصيدار پڻ آهن، ڪوشش ڪري رهيا آهن ته، سندن ڪمپني ترقي ڪري، مون کيس چيو ته، ڪوشش جاري رکو. اوهان ضرور اڃا وڌيڪ ترقي ڪندؤ.

دورس پهتاسين ته سڄي چمڪي رهيو هو، شهر ۾ هڪ جاءِ تي سمنڊ جي ڪناري ويجهو هٿيار هوا ۾ لوڏائيندڙ ڪنهن سپاهيءَ جو مجسمو پڻ نظر آيو، جنهن کي ”رزنٽس مانيومينٽ“ يا ”مزاحمتي يادگار“ جي نالي سان سڏيو وڃي ٿو. اسان گاڏي ان مانيومينٽ جي ڀرسان پارڪنگ ۾